

A SZÓNOK

1. Sokszor eltűnődtem azon, Brutusom, vajon melyik feladat súlyosabb és nagyobb: ha gyakori kérlelésedre nemet mondok, vagy ha teljesítem, amire kértél. Mert fölöttébb kíméletlen dolognak véltem, hogy megtagadjam kérését éppen annak, akit oly páratlanul kedvelek, s akiről érzem, mily hűséges barátom, kiváltképp, mikor kérése jogos, kívánsága tiszteletre méltó. Másrészt azonban úgy gondoltam, ekkora feladatra, melyet nemcsak hogy képességeimmel megoldani, de még eszemmel felfogni is nehéz, aligha vállalkozhat az, aki a tudós és bölcs férfiak megrovásától retteg. Mert mi volna súlyosabb feladat, mint eldönteni: melyik a legjobb fajtája, s mintegy megjelenési formája a szóolás művészetének, amikor oly nagy különbségek vannak a jó szónokok között! De mivel annyiszor megkértél már erre, hozzáfogok, nem annyira a siker reményében, inkább csak kísérletképpen. Kívánságodnak engedek tehát, és inkább tudásommal maradok adósod, mintsem baráti készségemmel maradjak az, ha nem így cselekednék.

Azt kérdezed tehát, és nem is először immár, hogy az ékesszólásnak melyik fajtáját méltányolom a leginkább, s hogy melyiket tartom olyannak, amelyhez már semmi hozzá nem adható, amelyet a legszebbnek, a legtökéletesebbnek ítélek. Attól tartok azonban, ha kívánságodat teljesítve megrajzolom a keresett eszményi szónokot, sokak buzgalmát lelohasztom ezzel; és kishitűségtől elcsüggedve, nem lesz kedvük megkísérelni olyasmit, aminek elérésében nem bíznak többé. De mégis illő minden tőlük telhetőt elkövetniük azoknak, akik magasabb rendű, és súlyosabb erőfeszítést kívánó célokra törnek. Ám ha [END-p181] valakiből netalán hiányoznék a rátermettség vagy a kiváló szellem ereje, vagy éppen kevésbé volna képzett a magasabb rendű tudományok ismereteiben: tartsa mégis az iramot, amennyire tudja. Hiszen annak, aki az első helyre tör, díszére válik még az is, ha a másodikon vagy harmadikon megveti a lábát. Mert a költők között is nemcsak Homerusnak van helye – hogy a görögökről szóljak – vagy Archilochusnak, Sophoclesnek, Pindarusnak, hanem vannak hozzájuk mérten másodrangúak, sőt még ennél is alacsonyabb rangsorban állók. A filozófia területén Aristotelest sem riasztotta el az írástól Plato nagysága; és maga Aristoteles sem lohasztotta le a többi filozófus buzgalmát a maga csodálatos tudományával és gazdag szellemével.

2. És nem csupán a jeles tudósok nem riadtak vissza a magasabb rendű tudományoktól, de még a művészek sem hagytak föl mesterségükkkel, amiért nem tudták utolérni sem Ialysus szépségét – ezt Rhoduson láttam –, sem a Cosi Venusét. A többi szobrász sem adta fel a versenyt az olympiai Iuppiter képmása, vagy a Lándzsavivő-szobor miatt, nem riadt vissza, hogy alkosson, hogy elérjen valamit; és oly számosan voltak, és ki-ki a maga nemében oly nagy érdemeket szerzett, hogy nemcsak a legnagyobbakat csodáljuk, hanem még a kisebbeknek is kijut a becsülésünkből.

Bámulatra méltó, hogy a szónokok, mégpedig a görög szónokok közül egy mily magasan kitűnik az összes többi közül. Mindazonáltal, bár volt Demosthenesük, sok más jeles és nagy híru szónokuk is akadt; és akadtak korábban is, de később sem volt bennük hiány. Ezért semmi oka sincs, hogy megtörjön azok reménye, akik az ékesszólás tudományának szentelték magukat, sem, hogy buzgalmuk ellankadjon. Mert hiszen a tökéletesség reményét nem szabad feladnunk; és a kiváló dolgokban nagyok azok is, melyek egészen közel állnak a tökéleteshez.

De meglehet, hogy az eszményi szónokot képzeletben olyannak rajzolom meg, amilyen talán nem is volt még. Mert hiszen nem azt kutatom, akadt-e ilyen valaki, hanem hogy mi az, aminél semmi sem lehet tökéletesebb; ami az egész beszéd folyamán éppen nem gyakorta – sőt talán sohasem –, de a beszéd egy-egy részletében egyszer csak felcsillan, egyeseknél sűrűbben, másoknál ritkábban. Én azonban úgy [END-p182] vélem, semmi sem oly szép egyetlen műfajban sem, aminél ne volna még szebb az, ahonnan a másolat ered – mint emberi arcról az arckép –, amit sem szemünkkel, sem fülünkkel, sem egyetlen érzékszervünkkel fel nem foghatunk, amit csak gondolataink, elménk útján ragadhatunk meg. Így tehát Phidias szobrainál is – noha ebben a nemből még sohasem láttunk náluk tökéletesebbet – meg az említett festményeknél is, elgondolhatunk még szebbeket. És az a mester,

amikor megalkotta Iuppiter vagy Minerva szobrát, nem tekingetett senkire sem, hogy annak mására mintázza művét, hanem önnön lelkében lakozott a szépségnek valamely rendkívüli eszméje, s ő ezt szemlélte, erre szögezte tekintetét, ennek a mása irányította kezét, művészetét.

3. Ahogy tehát a formákban és alakokban van valami tökéletes és tündöklő, amelynek elképzelt eszményképét másolatban közelítik meg maguk a szemünkkel érzékelhető tárgyak:¹ így látjuk a tökéletes ékesszólás eszményképét is lelki szemünkkel, így keressük annak visszhangját fülünkkel.

A dolgoknak e képeit nevezi ideáknak Plato, e nagy művésze és mestere nemcsak a gondolkodásnak, de a szónoklatnak is; ő azt állítja, hogy ezek az eszmék nem születnek, hanem örökkévalók, s a gondolkodás és értelem foglalja őket magában; a többi dolog viszont születik, meghal, elfolyik, továtűnik, és nem marad huzamosabb ideig ugyanazon állapotban. Bármi legyen is tehát, amiről tudományosan és módszeresen értekezünk, vissza kell vezetnünk azt a maga mivoltának eredeti alakjáiig és eszméjéig.

Látom azonban, hogy bevezetésem, melynek tárgyát nem a szónoklattan elméletéből, hanem a filozófia, méghozzá egy régi és kissé homályos filozófia mélyéről merítettem, némi megrovást vagy legalábbis csodálkozást von majd maga után. Mert vagy elcsodálkoznak: mi köze mindennek ahhoz, amit kutatunk; és ezeket a tárgy tüzetes áttekintése meggyőzi majd, hogy nem ok nélkül láttuk jónak ily mélyre hatolni; vagy megrónak, hogy a kitaposott útról letérve járatlan ösvényt fürkésznünk.

Én azonban úgy veszem észre: sokszor azt hiszik rólam, új dolgokat mondok, amikor igen régi, de a legtöbbször számára ismeretlen [END-p183] dolgokat mondtam; másrészt bevallom: ha szónok vagyok – ha ugyan az vagyok –, vagy ha egyáltalában vagyok valami, azt nem a rétorok iskoláinak, hanem az Academia sétányainak köszönhetem. Mert sokrétű és változatos eszmecelemek szinterei e sétányok, melyek mindenekelőtt Plato lába nyomát őrzik; ámde Plato és más filozófusok vitái részint erősen felajzották a szónokokat, részint támogatták őket. Hiszen a szónoki szókinccs egész gazdagsága s mintegy erdeje tőlük ered, ha nem is csiszolták ki eléggé a törvényszéki ügyek számára; ezeket, ahogy ők maguk mondogatták, átengedték a parasztibb műzsáknak. Így a törvényszéki szónoklást, melyet megvetettek és elhárítottak maguktól a filozófusok, számos erős támasztópillérétől fosztották meg ugyan, de szép szavakkal és gondolatokkal gazdagon mégiscsak tetszést aratott a nép között, s a kevesek ítéletétől és megrovásától nem riadt vissza. Ekként a tudósokból a népet elbűvölő ékesszólás hiányzott, a szép szavú szónokokból pedig a választékos műveltség.

4. Tegyük fel tehát legelőször is – amit később majd jobban megértünk –, hogy filozófia nélkül senki sem válhat tökéletes szónokká. Nem mintha a filozófia mindent magában foglalna, hanem mert úgy segíti a szónokot, mint a színészt a tornacsarnok; a csekély dolgokat ugyanis sokszor igen helyesen vetjük össze a jelentősekkel. Mert senki sem beszélhet a különféle, jelentős tárgykörökről áradó szóbőséggel, gazdag változatossággal a filozófia ismerete nélkül. Hiszen Plato *Phaedrus*-ában még Socrates is azért nevezi Periclest kiválóbb szónoknak a többinél, mivel Anaxagoras, a természetbölcselelő hallgatója volt; és tőle, úgy véli, nemcsak a többi kiváló és nagyszerű tudományt sajátította el Pericles, hanem gazdag és termékeny szellemet is, és tapasztalatokat gyűjtött arra nézve, ami az ékesszólásban a legfőbb: hogy az élőszo mily hangárnyalataival hozhatja rezgésbe a lélek egyes húrjait. Ugyanezt gondolhatjuk Demosthenesről is, akinek a leveleiből kiténik, mily gyakori hallgatója volt Platónak. Valóban, a filozófusok tudománya nélkül nem tudjuk megkülönböztetni valamely dolog nemét és fajtát, sem magát a dolgot meghatározni és kifejteni, sem osztályokba sorolni; nem tudjuk megítélni, mi az igaz, mi a téves, sem a következményeket felismerni, sem az ellentmondásokat észrevenni s a kétes dolgokban dönteni. Minek is említsem a természettudomány- [END-p184] kat, melyek ismerete oly bőséges anyagot szolgáltat a szónoklat számára? És e sokféle tárgykör: az élet, a kötelességek, az erény, az erkölcsök alapos ismerete nélkül ugyan szónokolhat-e, megérthet-e valamit bárki is?

5. E sokféle, nagyszerű ismeretet számtalan díszítőelemmel is föl kell ékesítenünk. Ezeket egykor csak azok tanították, akiket a szónoklás mestereinek tartottak. Ezért aztán senki sem éri el az ékesszólásban a valódi tökéletességet, mivel más a gondolkodás, más a beszéd tudománya, és mivel egyesek a dolgok, mások a szavak titkait kutatják. Így aztán M. Antonius, akit atyáink kora szónoki babérral koszorúzott, ez a természettől fogva éles eszű és okos férfi, egyetlen ránk maradt

¹ Cicero itt Platón ideatanát követi.

könyvében azt állítja, hogy sok világos beszédű szónokot látott ugyan, de ékesen szólót egyet sem. Szemlátomást képzeletében élt az ékesszólás eszményképe, erre tekintett föl lelki szemével, de a valóságban sehol sem látta. És mint fölöttébb éles elméjű férfi – mert az volt –, sok minden hiányát érezve önmagában is, másokban is, egyáltalán senkit sem talált, akit méltán nevezhetek volna ékesszólónak. Ha tehát sem önmagát, sem L. Crassust nem tekintette ékesszólónak, valóban a lelkében őrizhette az ékesszólásnak azt a mintaképét, mely tökéletes volt, s ezért azokat, akikből többé-kevésbé hiányzott ez a tökéletesség, nem sorolhatta a mintaképpel egy sorba.

Kutassuk föl tehát, Brutusom, ha tudjuk, azt a szónokot, akit sohasem látott Antonius, vagy aki egyáltalán nem is létezett soha: és ha utánoznunk és hű mását adnunk nem sikerül is – hiszen maga Antonius azt állította, hogy ez még egy isten számára is alig elérhető –, mégis, talán sikerül szavakkal kifejtenuk, milyennek kellene lennie ennek a szónoknak.

6. Általában három fajtája van a szónoki beszédnek, s ezekben külön-külön jeleskedtek is némelyek; de fölöttébb kevesen mindegyikben egyaránt – és mi éppen ezt tűztük ki célul. Mert akadtak fennkölt szónokok, hogy úgy mondjam, komoly gondolatokban gazdagok, méltóságos szavúak, tüzes beszédűek, szónoki fordulatokban, kifejezésekben bővelkedők, tekintélyesek, akik csodálatosan értettek hozzá, hogyan indítsák meg, hogyan ragadják magukkal a lelkeket – ugyanezt némelyek cicomátlan, komor, egyszerű szavakkal, nem nagy gond- [END-p185] dal elrendezett és lezárt mondatokkal érték el; mások könnyedén, pallérozott, kerek beszéddel.

Ezzel szemben az egyszerű szónoklás hívei elmésen, mindent jól megvilágítva, de felnagyítás nélkül fejtegetnek, világos és tömör beszédre szorítkoznak. Ugyanebben a nemben egyesek okosan, de csiszolatlanul szólnak, szándékosan a faragatlan és járatlan szónokot színelve; mások ugyanebben a szűkszavú stílusban egy kissé ékesebb szavúak, vagyis finomabbak, sőt, még szóvirágokkal és egy kevés díszítőelemmel is élnek.

Van azután egy bizonyos közbül eső, e kettő között lebegő és mintegy keverék szónoki stílus, amelyben nincs meg sem az utóbbiak elméssége, sem az előbbieké szóbősége; közel áll mindkettőhöz, de egyikben sem kiváló, részese mindkettőnek, vagyis inkább, őszintén szólva, egyikben sem részese. Ez egyhuzamban hömpölyög le, s a könnyedségen és egyenletességen kívül mit sem hoz magával; vagy belefőn beszédébe néhány sallangot, mint egy virágfüzérbe; szavait és gondolatait csak halvány ékességek díszítik.

7. Ha azután egyesek e stílusfajták valamelyikében sikert arattak, nagy hírnévre tettek szert a szónokok között; de nézzük meg, vajon eleget tett-e annak, amit megkövetelünk tőle. Azt látjuk ugyanis, hogy voltak, akik hol ékesszólón és méltósággal, hol fortélyosan és finom elmésséggel beszéltek. Bárcsak a latinok között is találhatnánk ilyen szónoki eszményképet! Nagyszerű volna, ha nem kellene idegenben keresnünk, ha beérhetnénk a hazai példákkal! De én magam, aki a *Brutus*-ban megírt párbeszédünkben oly nagyon értékeltem a latinokat – egyesek buzdítására és a honfitársaim iránti szeretetből –, emlékszem, Demosthenest magasan fölébe helyeztem valamennyiüknek, mert ő egymaga közelítette meg az ékesszólásnak azt a fajtáját, melyet elképzelttem, s melyet még senkinél sem tapasztaltam. Egyetlen szónok sem volt nála méltóságosabb, elmésebb vagy mértéktartóbb. Figyelmeztetnünk kell tehát azokat, akiknek avatatlan szóbeszéde széltében elterjedt: ha azt kívánják, hogy attikaiaknak nevezzük őket, vagy atticizmussal akarnak élni beszédükben, Demosthenest csodálják leginkább, mert úgy hiszem, nála még maguk az athéniaiak sem voltak attikaiabbak. Tanulják csak meg, mi is az az atticizmus, s az ékes- [END-p186] szólást az ő erejéhez, ne a maguk gyöngeségéhez mérjék. Manapság ugyanis ki-ki csak azt a nagyságot magasztalja, akinek utánzására még reménye lehet. Mindazonáltal úgy vélem, e legjobb szándékkal, de vajmi kevésbé szilárd ítélőképességgel megáldott férfiakat nem lehetetlen megtanítanunk arra: mi is az attikai szónokok különleges érdeme.

8. A szónokok ékesszólásának irányítója mindenkor a hallgatóság jó ízlése volt. Hiszen mindazok, akik tetszést akarnak aratni, hallgatóik hajlamára fordítják figyelmüket, ahhoz és azok tetszéséhez, kénye-kedvéhez igazodnak, idomulnak. Így például Caria, Phrygia és Mysia szónokai, minthogy a legkevésbé sem műveltek, s a legkevésbé sem kifinomult ízlésűek, egy bizonyos dagályos, a maguk füléhez idomított, mintegy zsírtól csöpögő beszédfajtát tettek magukévá. Ez a szomszédos rhodusiak tetszését sohasem nyerte meg, noha csak egy tengersizoros, nem is olyan széles, terület el közöttük. A

görögöknek még kevésbé tetszett, az athéniak pedig mindenestül elvetették; oly romlatlan és kifinomult volt az ízlésük, hogy meg sem hallgattak olyan beszédet, ami nem volt tökéletes és választékos stílusú. A szónok, kényes ízlésüket szolgálva, egyetlen szokatlan, egyetlen fülüket sértő szót ki nem mert volna ejteni.

Így az a szónok, aki, mint említettük, magasan fölülmúlta a többi, Ctesipho érdekében mondott, fölöttébb kiváló beszédében szerény hangon kezdte mondanivalóját, míg a törvényeket fejtegette, csendesen beszélt, majd fokról fokra tűzbe hozta a bírakat, s végül is mind merészebben harsogott. Mindazonáltal még őbenne is, aki minden szavának súlyát gondosan latolgatta, talált kivetnivalót Aeschines, és gáncoskodva, gúnyolódva faragatlanoknak, fülsértőknek, túrhetetleneknek mondta szavait. Sőt még meg is kérdezte tőle, miközben szörnyetegnek nevezte őt: vajon szavak vagy szörnyszülöttek-e azok; úgyhogy Aeschines szerint még Demosthenes sem beszélt attikai szónoki stílusban. Mert hiszen mi sem könnyebb, mint megbélyegezni az úgynevezett lángoló szavakat, s az izzó lelkesedés kihunyásával később gúnyt űzni belőlük. Így aztán Demosthenes is csak tréfásan védekezik, kijelentve, hogy Görögön jóléte nem attól függ, hogy „ezzel vagy azzal a szóval élt-e, vagy hogy erre- vagy arra felé hadonászott-e kezé- [END-p187] vel”. Tehát hogyan hallgatnának meg Athénban egy mysiai vagy phrygiai szónokot, amikor még Demosthenesnek is azt vetik a szemére, hogy émelygős? Amikor pedig mély, bömbölő hangján, ázsiai stílusban dagályos beszédbe kezd egy afféle szónok, ki tudná elviselni ezt? És ki ne óhajtana, hogy mentől előbb hordja el magát?

9. Attikai stílusú szónoknak azokat kell tartanunk tehát, akik az attikaiak finom és kényes ízlésű füléhez alkalmazkodnak. Többfajta atticizmus van; hívei azonban csak az egyikről sejtik, milyen is az. Úgy vélik ugyanis, csak az a szónok él az atticizmussal, aki száraz és dísztelen stílusban beszél, a fontos csak az, hogy könnyedén és világosan szóljon. Ezek tévednek abban, hogy egyedül csak ez az atticizmus; abban viszont, hogy ez is atticizmus, nem csalatkoznak. Az ő megítélésük szerint ugyanis, ha csakis ez az atticizmus, még maga Pericles sem szólt attikai stílusban – noha minden ellenvetés nélkül neki ítélték egykor a legfőbb szónoki babért. Márpedig ha könnyed stílusban beszélt volna, sohasem állítja róla Aristophanes, a költő, hogy villámlott, mennydörgött, felkorbácsolta egész Görögönt. Ám legyen attikai szónok ama fölöttébb finom és csiszolt beszédű Lysias, az író – mert ugyan ki tagadhatná meg tőle? –, csak lássuk be, hogy Lysiasnál nem abban áll az atticizmus, miszerint könnyed és cicomátlan stílusú, hanem hogy nincs benne semmi szokatlan és oda nem illő szónoki fordulat. Tehát ékes szavakkal, méltósággal és gazdag szóbőséggel szónokolni, vagy az attikaiak sajátja, vagy ne legyen attikai szónok se Aeschines, se Demosthenes.

De íme, vannak, akik Thucydides tanítványainak vallják magukat, egy eddig ismeretlen, s a szónoklathoz mit sem értő csoport. Mert Lysias hívei legalább egy bírósági ügyek védelmében járatos szónokot követnek, aki, ha nem is nagy és fennkölt éppen, mégis finom és választékos stílusú, s a törvényszéki ügyekben kitűnően megállja a helyét. Thucydides ellenben történelmi eseményeket, háborúkat, harcokat örökít meg komoran és kétségkívül hitelesen; csak hogy tőle semmi sem vehető át törvényszéki és politikai használatra. Maguk a beszédek annyi homályos és burkolt gondolatot tartalmaznak, hogy alig érthetők; a nyilvánosság előtti beszédben ez a legeslegfőbb hiba. Hát miféle fonák ízlés szorult az emberekbe, hogy, noha megízlelték már [END-p188] a gabonát, még mindig makkon élnek? Az emberi táplálék nemesebbé válhatott az athéniak jóvoltából, s a nyelvezet nem válhatott azzá? Végül, melyik görög szónok merített valaha bármit is Thucydidesből? Mindamellet magasztalták valamennyien. Elismerem; de úgy magasztalták, mint az események bölcs, szigorúan hiteles, ünnepélyes szavú magyarázóját; nem mintha a törvényszéki ügyekben járatos lett volna, hanem mert a történelemben lezajlott háborúkat megörökítette. Sohasem sorolták tehát a szónokok közé. Sőt, még a neve sem maradt volna fenn, ha nem ír történelmet, noha fényes tisztségeket viselt, és előkelő családból származott. De mégsem a thucydidesi szavak, gondolatok méltóságát utánozza bárki is, hanem ha néhány csonka, összefüggéstelen mondatot elmondott valaki, amit akár tanítómester nélkül is összetákol, máris Thucydides édestestvérének képzei magát. Találkoztam már olyasvalakivel is, aki Xenophonhoz szeretett volna hasonlítani; Xenophon nyelvezete méznél édesebb ugyan, csak hogy teljesen idegen a forum zajától.

10. Térjünk vissza tehát a keresett szónok kialakításra váró eszményképéhez, és ékesítsük fel őt azzal az ékesszólással, melyet Antonius soha senkinél sem tapasztalt még. Fölöttébb súlyos és

fáradtságos feladatra vállalkozunk, Brutusom; de úgy hiszem, a szerető szív számára semmi sem nehéz. Mert szeretem és mindig is szerettem szellemi képességeidet, buzgalmat, jellemedet. És napról napra forróbban szeretlek, nemcsak emésztő sóvárgással vágyakozva összejöveteleink, mindennapos társalgásaink s a te igen tudós fejtegetéseid után, hanem csodálatos híredért is, mely hihetetlen és látszólag össze nem egyeztethető képességekről: bölcsességgel párosult gyakorlati rátermettségedről tanúskodik. Mert van-e két oly távol eső dolog, mint szigor és nyájasság? Hasonlóképpen, akadt-e valaha is nálad feddhetetlenebb jellemű, s egyben szeretetreméltóbb férfiú? És van-e még oly nehéz feladat, mint megnyerni mindenki szívét a számtalan sok fél peres ügyeinek eldöntése közepette? Mégis sikerül még azokat is békés, kiengesztelődött szívvel útjukra bocsátanod, akik ellen meghoztad döntésedet, így végül is eléred azt, hogy ámbár semmit sem teszel kedvezésből, mégis minden tettetted kedves az emberek előtt. Úgyhogy az összes tartományunk közül egyedül Gallia nem lobog a közös tűzvészben; s ott [END-p189] magad élvezheted kormányzásod gyümölcseit, miközben Itália fényében ismertté leszel, s a legjobb polgárok díszvirága és színe-java közt töltöd életedet. Milyen nagy szó már az is, hogy még legfontosabb teendőid közepette sem hagysz fel soha műveltséged gyarapításával! Vagy te magad írsz mindegyre valamit, vagy engem csábítasz írásra! Így hát nyomban nekiláttam ennek a munkának, alighogy *Cató*-mat befejeztem; ebbe sem kezdtem volna soha, hiszen rettegek e századtól, mely ellensége az erénynek, ha nem tartom bűnnek, hogy ellentmondjak neked, amikor egyre biztattál, felidézve Catónak számomra oly kedves emlékezetét. De szavamra, mostani művem megírásához egyedül a te kérésedre, némi vonakodás után mertem csak hozzálátni. Azt akarom ugyanis, hogy közös vétkünk legyen, ha majd nem bírom el a tárgykör roppant súlyát: a te bűnöd legyen az, hogy rám róttad ezt az erőmön felüli terhet – s az enyém, hogy elvállaltam. Mindazonáltal ítélőképességem eltévelyedéseimért kárpótol majd a neked tett szíves szolgálat érdeme.

11. De minden dologban a legnehezebb meghatározni a tökéletesség eszméjét – melyet görögül karakternek neveznek –, mert ki-ki mást és mást tekint tökéletesnek. Engem Ennius gyönyörködtet, mondja az egyik, mivel nem tér le a szavak ismerős ösvényéről; engem Pacuvius, úgymond a másik, minthogy minden egyes verssora ékes és finom mívű; Enniusnál sok a pongyolaság. A harmadik, tegyük fel, Acciust magasztalja. Hiszen különfélék az ízlesek, akárcsak a görögöknél; és nem könnyű eldönteni, melyik forma a legtündöklőbb. A festészetben némelyek a nyers, elnagyolt, rejtélyes, homályos képekben gyönyörködnek, mások viszont a ragyogó, vidám, harsogó színpompában. Mi az, aminek segítségével felállíthatsz valamiféle szabályt vagy zsinórmértéket, amikor minden kiváló a maga műfajában, és oly számtalan műfaj van? Ez az aggály nem riasztott vissza vállalkozásomtól; úgy vélem, minden műben van valami a tökéletesből, még ha rejtőzik is; és ezt csak az ítélheti meg, aki az illető műfajban járatos.

Minthogy azonban a beszédnek számos fajtája van, még hozzá különfélék, egyazon mintához nem mérhetők: dicsérő beszédek, szónoki gyakorlatok, történelmi tárgyú szónoklatok és olyasfajta rábeszélő célzatúak, amilyen panegyricust Isocrates írt, és még sokan mások, [END-p190] a szofistáknak nevezett bölcselők; és a többi fajta szónoklat, mely egytől egyig távol áll a törvényszéki szócsatáktól, valamint az a műfaj is teljes egészében, melyet görögül *epideikton*-nak. (díszbeszéd) neveznek, s melyet mintegy bámulat tárgyául, gyönyörködtetésre alkottak – mindezeket nem ölelem fel munkámban ezúttal. Nem mintha elhanyagolható volna, hiszen mintegy dajkája annak a szónoknak, akiről képet akarunk alkotni, és akiről kissé részletesebben óhajtunk szólni.

12. A szavaknak gazdag bősége meríthető e műfajból, és összefűzésük, zenei tagozásuk szabadabb lehetőséget élvez. Alkalom kínálkozik a gondolatok arányos összehangolására is, s a szavakból világos, szilárdan megépített, jól csiszolt körmondatok kerekíthetők; tudatosan nem rejtett fortéllyal, hanem közvetlenül és nyíltan alkotják meg a beszédet, úgy, hogy a szavak mintegy latra téve és párosával felelgessenek egymásnak; hogy sűrűn álljanak szemben az ellentétesek s kerüljenek párhuzamba a szembenállók; s hogy a végső szavak összecsengjenek, s azonos hangokat zendítsen meg a záradék. A valóságban fennforgó ügyekben szót emelve, sokkal ritkábban tesszük meg ezt, és persze, csak leplezett módon. Isocrates azonban *Panathenaiscus*-ában bevallja, hogy gondosan törekedett ezekre; ő ugyanis nem a bírósági szócsaták számára, hanem a fülek gyönyörűségére írta beszédeit.

Az ilyenfajta szónoki beszédeket állítólag a chalcedoni Thrasymachus művelte elsőnek, s a leontini Gorgias; majd a bizánci Theodorus és még sokan mások, akiket Socrates a *Phaedrus*-ban *logodaidalos*-

oknak (ékes szavú) nevez. Sokuk nyelvezete zengzetes, de mintegy a születés pillanatában levő: apró mondatokra tördelt, holmi versikékhez hasonló és agyoncicomázott. Annál csodálatraméltóbb Herodotus és Thucydides, akiknek kora egybeesett az említett szofisták idejével, s ők mégis igen távol álltak az efféle cifraságoktól, vagy inkább helytelenségektől; az egyik ugyanis akadálytalanul hömpölyög, mint a nyugodt folyó; a másik élénkebb sodrású, s a harcok leírásában méghozzá bizonyos harcias stílusban is ír; ahogy Theophrastus mondja, elsőnek ők vittek némi pezsgést a történetírásba, hogy gazdagabb és díszesebb stílusban merjen szólni, mint korábban.

13. Időrendben Isocrates követte az említett szónokokat, akit eb- [END-p191] ben a műfajban mindenkor különbnek magasztalok a többiekénél, noha olykor, szerényen és avatottan, ellenkező véleményen is voltál, Brutusom. De talán igazat adsz majd nekem, ha megtudod, mi az, amit magasztalok benne. Isocrates, mivel úgy látta, hogy Thrasymachus és Gorgias tudatosan apró egységekre tagolja mondatait – noha állítólag ők voltak az elsők, akik némi művészettel fűzték egybe a szavakat; Thucydides pedig darabosabb, s hogy úgy mondjam, nem eléggé kerekded –, elsőként tett kísérletet rá, hogy szavakkal kitereltesse és hajlékonyabb zenei tagolással kerekébbé tegye a mondatokat. Ebben tanítómestere lett mindazoknak, akik a szónoklás vagy az írás terén a legkiválóbbak lettek, úgyhogy Isocrates házáat az ékesszólás iskolájának tartották. Így hát, ahogyan jómagam a mi Catónk dicsérete mellett könnyen eltűrtem mások gáncsoskodásait, ugyanúgy Isocrates is, Plato tanúságtétele szerint, úgy látszik, semmibe se vette mások bírálatát. Mert a *Phaedrus*-nak talán a legutolsó lapján szereplő Socrates, mint tudod, pontosan ezekkel a szavakkal mondja: „Isocrates még most is ifjú, Phaedrusom; de el akarom mondani, mit várok tőle.” „Ugyan mit?” – kérdezi az. „Nagyobb tehetségűnek tartom, mintsem hogy Lysias szónoklataival egy sorba állítsam. Ezenfelül, természeténél fogva, nemesebb gondolkodású. Így aztán a legkevésbé sem csodálkoznék, ha idővel akár abban a szónoki műfajban, amelyet most művel, felülmúl majd mindenki mást, aki valaha is foglalkozott a szónoklattal, ahogyan most felülmúlja ifjú kortársait – vagy ha nem éri be ezzel, lelkének valamilyen isteni ösztönzésére még magasabba tör. Mert e férfi szellemében természettől fogva benne él bizonyos filozófus hajlam.” Ezt jövendölte Socrates az ifjúról. És ezt mint éltebb férfiről írja róla Plato, a kortársa, aki valamennyi szónokot ostromozza, és aki egyedül csak Isocratest csodálja. Azok pedig, akik nem kedvelik Isocratest, túrják el, hogy Socratesszel és Platóval együtt tévedjek.

Tehát az említett szónoki stílus, a díszbeszéd stílusa, kellemes, könnyed, gördülékeny, sziporkázó ötletekkel, szépen csengő szavakkal teljes; a szofisták stílusa ez: pompázásra alkalmasabb, mint párharcra; az iskolákba s a tornacsarnokokba való; megvetik és számúzik a forumról. De mivel ennek emlőin nevelkedett az ékesszólás, mely később magától is új színeket öltött és erőre kapott, nem volt fölösle- [END-p192] ges a szónoklatnak mintegy a bölcsőjéről szólnunk. De mindez csak játék, díszfelvonulás; szálljunk le immár a csatasíkra, a harc mezejére.

14. Minthogy három dolgot kell a szónoknak szem előtt tartania: hogy mit mondjon, hogy milyen elrendezésben mondja, s hogy miképpen mondja, teljes egészében ki kell fejtenünk, mi a legtökéletesebb minden egyes lépésnél; csakhogy a szónoklattanokban szokásos fejtegetésektől némiképp eltérően, nem állítunk fel semmiféle szabályt sem – hiszen nem is ezt tűztük ki célul –, csupán körvonalazzuk a tökéletes ékesszólás mintáját és eszményképét. Azt sem határozzuk meg, milyen eszközökkel érhető el ez; csupán azt, hogy milyennek is képzelj ük.

Az első kettőről csak röviden; mert a legfőbb dicsőség elnyerésében nem oly jelentős, mint amilyen fontos, és számos tudományággal mégis csaknem közös szerepet töltenek be. Mert annak kigondolása és eldöntése, hogy miről is beszél az ember, igen lényeges ugyan – akár testben a lélek –, de mégis inkább okosság, mint ékesszólás dolga; hiszen mely téren nélkülözhető az okosság? Tudnia kell tehát a mi keresett eszményi szónokunknak, honnan merítse érveit és bizonyítékait. Hiszen bármi is az, ami a peres ügyekben vagy a politikai gyűléseken szóban forog, fel kell derítenünk: fennáll-e, miben áll és milyen természetű dolog. Fennállása bizonyítékokból derül ki, mibenléte meghatározásokból, természete jó és rossz oldalainak megvilágításából. Hogy mindezt helyesen alkalmazza a szónok – nem az a hétköznapi, hanem ez a kiváló szónok –, perbeszéde fonalát a lehetőség szerint mindegyre eltéríti a szóban forgó személyektől és saját korától. Mert tágabb tere nyílik a fejtegetésnek általános, mint egyedi vonatkozásban; úgyhogy mindaz, ami általánosságban bizonyítást nyert, egyedi esetekben is bizonyítékul kell hogy szolgáljon. Ha tehát a kérdéses tárgykört

a szóban forgó személyektől és saját kortársainktól elválasztottuk, általános síkra terelve, *thesis* (vitatétel, bizonyítandó tétel) a neve. Ebben képezte ki az ifjú szónokokat Aristoteles: hogy valamely ügy mellett és ellen ékesszólón és gazdag szóbőséggel tudjanak beszélni, nem filozófusok módján, szabatosan fejtegetve, hanem a szónokok dús szóözönével; és megírta számunkra a „*topoi*”-t – mert így nevezte művét –, mintegy a bizonyítékok ismérveinek forrását, [END-p193] ahonnan egy-egy ügy mellett és ellen szóló érveket meríthet a szónok.

15. A mi szónokunk tehát – mert nem akármiféle iskolai szavalót, vagy törvényszéki szószátyár ügyvédet, hanem a legműveltebb, a legtökéletesebb szónok eszményképét keressük – könnyen áttekintheti e művet, mivel meghatározott lelőhelyek találhatók benne, és tárgykörök szerint válogathat a neki megfelelőkből; és meríthet az itt föllelhető, úgynevezett közhelyek forrásából is. De nem oktanul tobzódik e bőségben, hanem mérlegre tesz és megválogat mindent; hiszen az azonos helyekről vett érvek fajtái nem használhatók fel egyenként minden időben és minden alkalommal. Józan ítélettel él tehát, és nemcsak kiválasztja, hanem alaposabban meg is fontolja, miről beszél majd. Mi sem termékenyebb az emberi szellemnél, kiváltképp a tudományokon csiszolódott szellemnél. De ahogyan a termékeny és kövér talajú szántóföldek nemcsak gabonát, de gyomot is ontanak, a gabona ádáz kártevőjét, így e közhelyekben is olykor semmitmondó, vagy a szóban forgó ügytől idegen vagy hasznavehetetlen gondolatok születnek. A szónoknak tehát józan ítélettel, gondosan válogatnia kell belőlük. Másképp hogyan vet horgonyt, hogyan mozog otthonosan a számára hasznos gondolatok körében? Vagy hogyan enyhíti a kedvezőtlen körülményeket, hogyan ködösíti el, hogy borítja teljes homályba, ha lehet, mindazt, ami meg nem cáfolható? Vagy hogyan tereli másfelé a hallgatóság figyelmét, újabb érveket hozva fel, melyek szembeállítva, az ellenérveknél elfogadhatóbbak?

Mármint hogyan rendezze el gondosan kiválasztott beszéd tárgyát a szónok? Mert három feladata közül ez a második. Mindenképpen pompás legyen a kezdet, beszédének bevezetését csiszolja ki ragyogóra; s amint a legelső rohammal hatalmába kerítette a lelkeket, gyöngítse meg, rekessze ki az ellenérveket; a maga érvei közül pedig a legerősebbeket részint beszédének az elején, részint a végén helyezze el, s a gyöngébbeket beszéde közepébe szője.

Íme, röviden és velősen összefoglaltuk először is azt, miben áll a szónoki beszéd első két összetevője. Ezek azonban, ahogy az imént mondtuk – bármily fontosak és jelentősek is –, kevesebb művészetet és munkát igényelnek. [END-p194]

16. Amint tehát a szónok kigondolta, miről beszéljen és hogyan építse fel mondanivalóját, legeslegfőbb feladata, hogy arra fordítsa figyelmét, hogyan is mondja el. Hiszen ismerjük a mi Carneadesünk mondását: „Clitomachus mindig ugyanazt mondja, Charmadas pedig még ugyanazokkal a szavakkal is.” Ha tehát még a filozófiában is oly fölöttébb fontos az előadásmód, noha abban a lényegyet tekintjük, s nem a szavakat mérlegeljük, hogyan vélekedjünk akkor a szónoki beszédre, melyet teljes egészében az ékesszólás irányít? S ahogyan leveleiből kivettem, Brutusom: nem azt kutatod, milyennek képelem én az eszményi szónokot tárgyának kiválasztása és anyagának elrendezése tekintetében, hanem, úgy látom, arra vagy kíváncsi: a szónoki beszéd melyik fajtáját tartom a legtökéletesebbnek. Nehéz kérdés ez – halhatatlan istenek! –, valamennyi közül a legnehezebb. Mert egyrészt a nyelv simulékony, lágy és oly hajlékony valami, hogy szót fogad, bármerre téríted is a beszéd fonalát, másrészt a természet adta képességek s az ízlések sokfélesége a legkülönbözőbb szónoki műfajokat eredményezte.

Némelyek a bőséges szóáradatot, a szavak hömpölygését kedvelik, a gyors sodrású beszédben látják az ékesszólás lényegét. Mások a meg-megszakított, rövid mondatokra tagolt beszédben lelik kedvüket, mely lélegzetvételnél szünetekhez juttat. Akad-e még két ennyire különböző dolog? Mégis, mind a kettőben van valami nagyszerű. Egyesek könnyed és egyenletesen áradó, világos és szinte kristálytisza stílusra törekszenek. És íme, mások meg holmi zord szigort alkalmaznak szavaikban, szinte gyászos komorsággal beszélnek. Így tehát, ami az imént említett felosztásunkat illeti – hogy egyesek a fennkölt, mások a könnyed, ismét mások a helyes mértékkel vegyített szónoki stílus képviselői –, ahány fajtáját felsoroltuk a szónoki beszédnek, ugyanannyi fajta szónokkal ismerkedhetünk meg.

17. És mivel a kívánnál máris szélesebb körre terjesztettem ki feladatomat – hiszen te csak a szónoki beszéd fajtáinak megvilágítására kértél, s én röviden a tárgykör megválasztására és elrendezésére is kitértem –, most sem csak pusztán a beszéd, hanem a szónoki előadás módjairól is

szólani fogok, s így egyetlen részletkérdés sem marad magyarázat nélkül; az emlékezetbe vésésről ugyanis nincs mit monda- [END-p195] nom e helyt, minthogy ennek számos tudományágban közös szerepe van.

A szónoklás mikéntje pedig két dologtól függ: az előadás módjától és az ékesszólástól. Az előadásmód ugyanis mintegy a test ékesszólása, mivel a hang és a taglejtések alkotják együttesen. A hangnak annyi árnyalata van, ahányféle az érzelmeknek; ezeket főként a hang idézi fel. Amikor tehát a tökéletes szónok – akire kezdettől fogva utal értekezésünk – azt kívánja, hogy érzelmektől áthevültnek lássék, s ezzel felszítja a hallgatóság szenvedélyét is, ennek megfelelően szabályozza majd hangja zengését. Többet is szólnék erről, ha itt volna az ideje, hogy ezt fejtegyünk, vagy ha te magad kértél volna rá; szólnék a taglejtésről s az ezzel összefüggő arcjátékról is. Szavakkal el sem mondható, mennyire lényeges, hogyan él mindezzel a szónok. Hiszen gyöngé szónokok is gyakran arattak már babért az ékesszólás terén előadásmódjuk érdemével; és sok tehetséget tartottak már gyöngé szónoknak gyatra előadó-képessége miatt. Így aztán Demosthenes nem ok nélkül tulajdonítja az első, második és harmadik főszerepet az előadás módjának. Ha tehát az ékesszólás nélkül mit sem ér, az előadás módja azonban még az ékesszólás nélkül is ily hatalmas: a legnagyobb jelentősége kétségkívül ennek van a szónoklás terén.

18. Az a szónok tehát, aki az ékesszólás babérajaira vágyik, mennydörgő hangon szónokol, amikor ostoroz, lágyan, ha szelíden szól, hangját letompítva, hogy komolynak lássék; megható hangszínezettel, hogy részvétet ébresszen.

Mert hiszen csodálatos valami az emberi hang természete; mindössze három hangszínből: a hajlékonyan változóból, az élesből és a tompából áll elő oly nagy hatalmú, oly elbűvölő sokfélesége, mely az énekben jut el a tökéletesség fokára. A beszédben is lappang ugyanis valami rejtett zeneiség; nem a phrygiai és cariai szónokok beszédeinek szinte éneklő befejezéséről van szó, hanem arról, amiről Demosthenes és Aeschines is említést tesz, amikor egyik a másik szemére veti a hajlékonyan változó hanglejtést. Demosthenes még sok egyebet is kifogásol Aeschinesben, noha nemegyszer elbűvölő és csengő hangúnak mondja őt. Ebben a tekintetben jónak látom megjegyezni azt is a hajlékony hanglejtés elsajátítására vonatkozólag, hogy maga a természet, [END-p196] mintegy ütem szerint szabályozva az emberi beszédet, minden szóban elhelyezett egy hangsúlyt, nem többet egynél, mely nem kerülhet előbbre a három utolsó szótag valamelyikénél.² Annál is inkább a természetet kell követnie vezérként a fülek gyönyörködtetését szolgáló szónoki buzgalomnak. Szép zengésű hangra kell törekednünk; az ugyan nem tőlünk függ, hogy milyen a hangunk, de tőlünk függ annak gyakorlása és kiművelése. A tökéletes szónok tehát változatos és sokszínű hangárnyalattal beszél; végigjár a hanglétra minden fokán, majd fölemelve, majd leeresztve hangját.

Taglejtésével is úgy kell takarékoskodnia, hogy egyetlen fölösleges mozdulatot se tegyen. Egyenesen és méltóságos testtartással álljon; csak ritkán járkáljon fel-alá, és ne nagyon hosszasan; mértékkel tehet egy-egy lépést előre, de azt is csak ritkán; ne lógassa a fejét ernyedten; ne bűvészkedjék az ujjával; ne doboljon ujjá hegyével a szavak ütemére. Inkább egész törzsével irányítsa mozgását, derekának férfias hajlításával; karjait szétvetheti, ha mennydörög, összefonhatja, ha szelíden szól. Ami az arckifejezést illeti, ez a leglényegesebb a hang után; mennyi méltóságot, mennyi bájt önthet a szónoki beszédbel! Részint arra kell ügyelned, hogy a mesterkéeltséget, az arcfintorokat elkerüld; részint arra, hogy szemjátékok nagyban is mértékletes legyen. Mert ahogyan az arc a lélek tükre, akként a szem a lélek lámpása: felragyogásának és elborulásának váltakozó mértékét azok a dolgok szabályozzák, amelyekről szó lesz.

19. De határozzuk meg immár a tökéletes szónok és a valódi ékesszólás mibenlétét. Már maga a név is elárulja, hogy ebben az egyben, vagyis a szónoklásban a legkiválóbb; a többi ez mind magában rejti. Nem a beszéd tárgyának megválasztásáról, elrendezéséről, vagy az előadásmódról kapta nevét a szónok, noha mindezt felöleli a szónoki beszéd – hanem az ékesszólásról nevezték el görögül *rhétor*-nak, latinul *eloquens*-nek (ékesszóló). Mert a szónokban meglévő többi adottság egy részét bárki más is magáénak vallhatja, de a beszédnek – tehát az ékesszólásnak – legfőbb képességét egyedül a szónokoknak kell átengednie. Akadtak ugyan filozófusok is, akik ékesen szóltak – hiszen Theophrastus is isteni nyelvezetéről kapta nevét, és Aristoteles magát Isocratest idézte ilyen okból; Xenophonról

² A görögben és a latinban a három utolsó szótag valamelyike volt a hangsúlyos.

pedig azt beszéljük, hogy [END-p197] ajkán szinte a múzsák szava szól; és mindazok közül, akik csak írtak vagy szónokoltak valaha is, toronymagasan kiemelkedett Plato szavainak bájával és méltóságával –, mindazonáltal az ő beszédeiben nem volt meg a forumi szónok felkorbácsoló, ösztönző ereje. Ők a tudósokhoz szólnak, s inkább csillapítani akarják a szenvedélyüket, mint felszítani. Ekként a békés, a legkevésbé sem nyugtalanító tárgykörökről tanítás céljából értekeznek, nem azért, hogy magukkal ragadják a hallgatóságot. Éppen azért némelyek úgy látják, hogy túlzásba viszik a szónoklást a filozófusok, amikor tetszésre törekednek. Nem nehéz tehát különválasztanunk ettől a fajtától a most szóban forgó ékesszólást. Hiszen a filozófusok beszéde nyugodt, az árnyas csarnokokat kedveli, nincs telizsúfolva a nép kedvelte gondolatokkal, kifejezésekkel, s nem köti gúzsba a mondatok zenei tagolása, hanem szabadabban árad. Nincs benne semmi harag, semmi gyűlölet; nincs semmi ádáz, semmi panaszos, semmi fortélyos; hanem tiszta, szerény, valamiképp szűziesen romlatlan. Így inkább beszélgetésnek mondható, mint beszédnek. S ámbár a beszélés minden fajtája beszéd, mégis egyedül a szónok beszéde jelölhető ezzel a sajátos elnevezéssel.

A szofisták szónoklasmódját – akiről fentebb szóltam – a hasonlóság miatt még inkább meg kell különböztetnünk a törvényszéki szónokétól, mert ők mindazt a szóvirágot beszédükbe fűzik, amelyekkel a szónok él. De abban különböznek az utóbbtól, hogy céljuk nem a szenvedélyek felkorbácsolása, hanem inkább csillapításuk; nem a meggyőzés, hanem a gyönyörködtetés; és ezt leplezetlenebbül teszik, és sűrűbben, mint mi; mondataikban inkább az összecsengésre, mint a meggyőző erőre törekszenek; gyakran eltérnek a tárgytól, meséket szőnek előadásukba; képes értelmű kifejezéseket alkalmaznak, s úgy rendezik el őket, mint festők a tarka színfoltokat, hasonló a hasonlóval, ellentétet az ellenkezőjével párosítanak, és gyakran a legtávolabbi fogalmakat is hasonló módon határozzák meg.

20. Ennek a műfajnak közeli rokona a történetírás, amelynek elbeszélismódja csillogó, s amely gyakran ad leírást a tájakról vagy a harcokról; még szónoklatokat, lelkesítő beszédeket is beleszó anyagába. E beszédekben azonban a lassú sodrású, folyamatos előadásmód a kívánatos, az ékesszólás tüzes, lendületes stílusával szemben. A szóban [END-p198] forgó ékesszólást külön kell választanunk a történetírók stílusától is, nem kevésbé, mint a költőkétől.

Mert hiszen a költők is feltették a kérdést: mi az, amiben ők maguk különböznek a szónokoktól. Korábban úgy látszott, hogy leginkább a zeneiségben és a versmértékekben; manapság már a szónokok is sűrűn alkalmazzák a zenei ütemet. Mert bármi legyen is az, ami valamiféle versmérték lejtését dobolja fülünkbe – még ha távol áll is a verstől, mert ez a szónoklatban valóságos vétekszámba megy –, zenei ütem a neve, melyet görögül *rhythmos*-nak mondanak. Ezért úgy látom, Plato és Democritus beszélgetéseit, noha távol állnak a verstől, némelyek inkább tartják annak, mint a vígjátékírók műveit, mivel heves sodrásúak, s a szavak legragyogóbb gyöngyszemeit használják fel. A vígjátékíróknál azonban, azonkívül, hogy versikékben szólnak, semmi egyéb nincs, ami elütne a hétköznapi beszédétől. De mégsem ennek az ellenkezője legfőbb érdeme a költőnek; ámbár annál dicséretesebb, ha szónoki erényekre tör, noha a versmérték szorosabban gúzsba köti őt. Én azonban, egyes költők fennkölt és pompás hangvétele ellenére, mégis úgy vélem, hogy nagyobb szabadsággal élnek, mint mi, szóalkotás és szófűzés tekintetében; másrészt kevesek gyönyörködtetésére szolgálnak, inkább szavakkal, mint mondanivalóval. És végül, ha akad is egy és más közös vonás bennük az ízlés, a szavak megválogatása tekintetében, ettől még nem nehéz észrevennünk, miben különböznek egyebekben; efelől semmi kétségünk sem marad. És ha kérdéses volna is valami e téren, ez akkor sem lényeges kitűzött tárgykörünk szemszögéből.

Különválasztottuk tehát a szónoki beszédet a filozófusok, a szofisták, a történetírók, a költők ékesszólásától; most azt kell kifejtelnünk, milyen is legyen a szónok.

21. Az ékesszóló szónok tehát – őt keressük ugyanis Antonius útmutatása alapján – az lesz, aki a forumon s a közügyeket illető kérdésekben meggyőzően, fület gyönyörködtetőn, megindítóan beszél. A meggyőzés alapvető feltétele a szónoklatnak; a gyönyörködtetés kellemes; a lelkek megindítása maga a győzelem. Ez valamennyi közül legtöbbit tehet valamely ügy sikerre vitelében. Csakhogy ahányféle a szónok feladata, annyiféle a stílus is: egyszerű a bizonyításban, [END-p199] mérsékelt a gyönyörködtetésben, magával sodró erejű a lelkek megindításában. Ebben az utóbbiban rejlik egyedül a szónok minden ereje. Biztos ítéletre s a legkiválóbb képességekre van szüksége a szónoknak ahhoz, hogy

megfelelően alkalmazza, mintegy összevegyítse e három különféle stílust; először is eldönti, hol mire van szükség, s ezután úgy tud majd szólni, ahogy az úgy megköveteli.

Ámde az ékesszólásnak is, mint minden egyébnek, a bölcsesség az alapja. Mert ahogy az életben, úgy a beszédben is, mi sem nehezebb, mint észrevenni, mi az illő. Ezt a görögök *prepon*-nak (illendő) nevezik; nos, mi mondjuk csak *decorum*-nak (helyénvaló, szép, díszes). Sok kiváló tanítás van erre vonatkozólag, s e kérdés valóban méltó is a beható tanulmányozásra. Ismeretének hiánya számos hibát okoz nemcsak az életben, de még sokkal gyakrabban a költészet és a szónoki beszéd terén.

A szónoknak ügyelnie kell arra, mi a helyénvaló, nemcsak gondolatai, hanem kifejezései tekintetében is. Mert nem élhetünk ugyanolyan fajta kifejezésekkel a szónoki beszédben a vagyoni helyzettől, a viselt tisztségtől, a tekintélytől, az életkortól, vagy akár a helytől, az időponttól, a hallgatóságtól függetlenül; hanem a beszéd minden egyes részletében, akárcsak az életben, tekintetbe kell vennünk, mi a helyénvaló. Ez magától a szóban forgó ügytől függ, s a szereplőktől: azoktól, akik beszélnek, és azoktól, akik hallgatják őket. Ezt a széltében-hosszában terjedelmes tárgykört ezért a filozófusok rendszerint a feladatokról szóló értekezéseikben fejtegetik, nem amikor magáról az igazságról vitatkoznak; a grammatikusok a költői művek magyarázatában, a rétorok a szónoki beszéd minden fajtája és részlete taglalásakor. Mert mennyire nem helyénvaló fenséges szavakkal és közhelyekkel élni holmi tyúkpörök védelmében a bíróság előtt, vagy szerény és szürke szavakkal szólni a római nép méltóságáról!

22. Íme, ez általánosságban vonatkozik az illendőségre; mások azonban vagy a saját személyükben, vagy a bíró, sőt még ellenfeleik személyét illetően is vétének ellene, és nemcsak mondanivalójukkal, hanem gyakran szavaikkal is. És noha tárgyi alap nélkül semmi ereje sincs a szónak, mégis nemegyszer ugyanaz a gondolat más-más szavakkal kifejezve hol tetszést arat, hol visszatetszésbe ütközik. Minden [END-p200] dologban ügyelnünk kell arra, hogy meddig mehetünk; és noha mindennek megvan a maga határa, mégis a túl sok sértőbb lehet, mint a túl kevés. Ebben a tekintetben Apelles szerint azok a festők is vétének, akik nem érzik meg, mennyi az elég.

Jelentős kérdés ez, Brutusom, magad is jól tudod; és kifejtése egy külön vaskos tekercset venne igénybe. De szóban forgó tárgykörünkhöz ennyi is elég: amikor valamit helyénvalónak nevezünk – mert hiszen mindig, minden tettünkben és szavunkban, a legcsekélyebektől a legjelentősebbekig, ezt juttatjuk érvényre –, mondom, ha valamit helyénvalónak, másvalamit pedig helytelennek nevezünk, ennek nagy jelentősége mindenkor megmutatkozik; de más-más lapra tartozik, és óriási különbség, hogy valamit helyénvalónak vagy szükségesnek nevezel-e. A „szükséges” ugyanis feladatot jelöl, melyet mindig és mindenben teljesítenünk kell, a „helyénvaló” pedig alkalmazkodást, idomulást az időponthoz és a személyekhez; leggyakrabban tetteinkre érvényes ez, de szavainkra éppen úgy, sőt még arckifejezésünkre, taglejtésünkre, viselkedésünkre is. Ennek ellentéte a „helytelen”. Ha tehát a költő menekül ettől, mint a legsúlyosabb hibától; ha vét még akkor is, ha igaz beszédet ad a gazember szájára, s az ostobáéra bölcsset; ha a festő Iphigenia feláldozását ábrázolva észreveszi, hogy amikor Calchas szomorú, Ulysses még búsbab, és Menelaus is gyászol, Agamemnon fejét befödve kell megfestenie, mert az a mélységes fájdalom ecsettel meg nem örökíthető; és végül, ha a színész is azt keresi, mi a helyénvaló, mit gondolsz, mit kell tennie akkor a szónoknak? Ügyelnie kell arra – minthogy ily nagy fontosságú e kérdés –, hogy mit szó beszédébe, annak mintegy minden ízébe; mert hiszen napnál világosabb, hogy a beszéd minden egyes részletét, de gyakran még az egyes beszédeket is teljes egészükben, más-más stílusban kell előadnunk.

23. Következő lépésünk tehát, hogy minden egyes szónoki stílus jellegét és alapvető szabályait felkutassuk. Nagy és nehéz feladat ez, ahogy már többször is kijelentettük; ámde induláskor kellett volna megfontolnunk, mit teszünk; most már ki kell feszítenünk vitorláinkat, bármerre sodorjon is a szél. Először is annak a szónoknak a képét kell megrajzolnunk, akit egyedül tartanak attikainak.

Ennek nyelvezete nyugodt, egyszerű, a hétköznapi beszédet mintáz- [END-p201] za, s a népies kifejezésektől távolabb áll gyakorlatban, mint megítélésben. Hallgatói ezért, noha nincsenek szónoki képesség birtokában, mégis azt képzelik, ők maguk is tudnának így beszélni. Mert sokan úgy vélik, mi sem könnyebb, mint az egyszerű stílusú beszéd utánzása; de ha valóban megkísérli valaki, meglátja, hogy mi sem nehezebb ennél. Mert ha nem is nagyon vérbő stílus ez, mégis van benne valami életerő, s ha nem is hatja át a legtüzesebb szónoki hév, mégis, hogy úgy mondjam, frissen viruló. Először is

oldjuk fel tehát mintegy a mondat ütemének kötelékei alól. Hiszen a szónoknak, magad is jól tudod, szem előtt kell tartania a mondatok bizonyos zenei ütemét, megszabott törvényszerűség alapján – erről majd később szólunk –, de csak másféle szónoki stílusban; az egyszerű stíusból ezt száműznünk kell mindenestül. Kötetlen legyen ez a beszéd fajta, de mégse csapongó, s noha szabadon jár-ke, ne kószáljon féktelenül szanaszét. Arra se törekedjék, hogy szót a szóval mintegy összeragasszon; ez a *hiatus* (hézag, hangrés) valahogy kellemesen hangzik a magánhangzó-torlódásokban; olyan szónoknak kedves nemtörődőmségét mutatja, aki a mondanivalóra és nem a szavakra helyezi a hangsúlyt. De annak a szónoknak, aki e kettő – a körmondatok zenei üteme és a szavak összefűzése – tekintetében szabadabb, egyéb dolgokra kell majd ügyelnie. Mert nem szabad, hogy hanyagul építse föl ezeket az összevont, rövidebbre szabott mondatokat; van azonban olyasfajta hanyagság is, mely művészi hatású. Mert ahogy némelyik asszony nincs felcicomázva, és éppen ez illik hozzá, éppen úgy ez az egyszerű beszédstílus az, amely még díszítőelemek nélkül is gyönyörködtet. Mindkettőben van valami, amivel elbűvöl, de ez nem vehető észre. Félre kell tennie tehát minden feltűnő díszet, akár a csillogó gyöngysort: még hajfodorító sütővasat sem szabad használnia; el kell vetnie a szépítőszereket: a fehér arcfestéket s a pirosítót is mindenestül; csak a választékos finomság és a jó ízlés maradjon meg beszédében. Szintiszta latinsággal szóljon, világosan és érthetően, ügyelve arra, mi a helyénvaló.

24. Egyvalami hiányzik még, amit Theophrastus negyedikként a szónoklat érdemei közé sorol, s ez az ékes szavú, kellemes és gördülékeny beszéd, a finom és sziporkázó ötletek, melyek mintha csak a homályból villannának elő; az effajta szónoki beszédnek ez az uralkodó [END-p202] jellege. De kellő áhítattal nyúljon a szónok ezekhez az eszközökhöz; mert a mi eszközeink ezek valamiképpen, a gondolatok és a szavak díszítőelemeiben rejlik, más-más természetű javaink. A szavak díszítése pedig kétféle jellegű: az egyik az önmagukban vett, külön szavaké, a másik a szavak elrendezésében áll. Az önmagukban tekintett szavak esetében, ha eredeti értelmükben vett, közhasználatú kifejezésekkel élünk, akkor a legjobb hangzásúak s a tárgyat leginkább megvilágítókat aratnak tetszést; ha idegen kifejezésekkel, akkor a szerencsés szóátvételek, a máshonnan merített, mintegy kölcsönszavak – akár azokból alkotott származékszavak, akár újak, akár régi és szokatlan kifejezések. A régi és szokatlan kifejezések is az eredeti értelmükben vett szavak körébe tartoznak ugyan, csakhogy ritkán élünk velük. A szavak összefűzése pedig akkor tetszetős, ha olyan összecsengő hatást vált ki, mely a szavak megváltoztatásával nem maradna meg, ha a gondolat értelme megmaradna is. A gondolat díszítőelemei ugyanis – melyek szilárdan megmaradnak akkor is, ha változtatunk a kifejezéseken –, tömeges számuk ellenére, ritkán ragyogóak.

Az egyszerű stílusú szónoki műfaj képviselője tehát, bár választékos beszédű, új szók alkotásában mégsem vakmerő; a képes értelmű kifejezésekkel mértékletesen, a régiekkel takarékosan él; s a szavak és gondolatok egyéb díszítőelemeit is csak szerényen alkalmazza. De talán sűrűbben él olyan szóképekkel, melyek folyvást közszájon forognak nemcsak a városiakok, hanem a falusi nép körében is, mint az utóbbiaknál a „gyöngyöző bor, szomjazó föld, viruló vetés, kövér kalász” kifejezések. Mi sem merészebb ezeknél; de vagy találó a hasonlat, vagy helyénvalónak látszik, ha a szóban forgó dologra nincs külön kifejezés, így a szóképet megvilágítás, nem üres szójáték céljára alkalmazzuk. Az egyszerű stílus képviselője ezzel a díszítőelemmel egy kissé szabadabban élhet, mint a többivel; de mégsem annyira tetszése szerint, mintha fennkölt szónoki stílusban beszélne.

25. A helytelenség tehát – s hogy ez mi, az az ellenkezőjéből tűnik ki – akkor is szembeszökő, amikor merészebb szóképet alkalmaz a szónok, még hozzá az egyszerű stílusú beszédben, mely másfajta stílusba talán beleillenek. Azt az összhangot azonban, mely a szavak összefűzésében a mondatot oly ékességekkel ékesíti, amiket a görögök, [END-p203] mintha csak taglejtések volnának, *skhemá*-nak (szó-, beszédalakzat) neveznek – és ugyanezt a szót a gondolat díszítőelemeire szintúgy átviszik –, az egyszerű szónoki stílus képviselője, akit méltán mondanak egyesek attikainak, ha nem kizárólagos jelleggel teszik, ugyancsak alkalmazhatja beszédében, de valamivel mértéktartóbban. Mert ahogy egy lakoma elkészítésében, aki kerüli a fényűzést, nemcsak takarékosnak óhajt látszani, de választékos ízlésűnek is, a szónok szintúgy megválogatja majd, mivel éljen. Mert éppen a szóban forgó szónoknak takarékosan kell bánnia a legtöbb díszítőelemmel. A finom elmeállással szónokolónak kerülnie kell az imént említett stílusalakzatokat: hasonló szembeállítását a hasonlóval, az összecsengő zárószavakat, a mondatok azonos lejtésű zenei záradékait s a betűk cserélgetésével

rögtönzött, szinte mesterkélt szójátékokat, nehogy a túlságos gonddal felépített arányosság nyíltan leleplezze tetszэшajhászását. De az emelkedettebb és harsányabb hangot megkívánó szóismétlések is idegenek ettől az egyszerű szónoki stílustól. A többi szóalakzatot használhatja vegyesen, csak fel kell lazítania, szét kell tördelnie a szófűzés szoros rendjét, és minél köznapibb szavakkal, minél természetesebb szóképekkel kell élnie. A gondolat díszítőelemei közül is csak azokat használja fel, melyek nem feltűnően csillogóak. Ne szólaltassa meg a hazát, ne idézze fel a holtakat az alvilágból, ne gyűjtsön egy kévébe mindent, hogy egyetlen körmondatba zsúfolja. Az erősebb tüdejű szónokoknak való az ilyesmi, el sem várhatjuk, meg sem követelhetjük ezt most megrajzolt szónokunktól; legyen ő hangvételésében is, stílusában is csöndesebb. A gondolat díszítőelemeinek nagy része megilleti azonban a szerényebb stílusú szónokot is, csak kevesebb cicomával kell alkalmaznia ezeket – hiszen ilyenek ábrázoljuk őt.

Mindezt kiegészíti még a taglejtés – nem tragikus, nem színpadias, hanem a test mérsékelt mozdulatai – s a sok mindent kifejező arcjáték; nem afféle arcfintorok, hanem a szónok saját érzelmeit, mondanivalóját természetes módon aláfestő arckifejezés.

26. Az ilyen stílusú beszédet tréfálkozással is fűszerezheti a szónok, s ez rendkívül értékes lehetőség az előadó számára. Két fajtája van ennek: egyik a finom élcelődés, másik a gúnyolódás. Mindkettővel élhet; csakhogy az egyiket akkor alkalmazza, ha valamit közvetlen ked- [END-p204] vességgel akar elbeszélni, a másikat, ha gúny céltáblájává, nevetség tárgyává akar tenni valakit. Az utóbbinak több fajtája is van; de most más tárgyra térünk. Ám arra mégis figyelmeztetjük a szónokot: úgy űzze tréfáit, hogy ne sütögesse el túl sűrűn őket, nehogy bohócnak nézzék, ne legyen szeméremsértő, mint holmi színész; se féktelen, mint holmi gazfickó, ne űzzön tréfát a sorscsapásokból, nehogy kegyetlennek tartsák; se a büntényekből, nehogy nevetésbe füljön a gyűlölet; ne tréfáljon a maga vagy a bírák személyéhez méltatlanul, se a körülményekhez nem illőn, mert mindez a már említett helytelen dolgok sorába tartozik. Kerülje az orvosolhatatlan sérelmeket; csak ellenségeibe döfjön fullánkot, de azokba se folyvást, s ne is mindegyikükbe, akárhogyan. Ezeket kivéve úgy éljen a szónok a tréfa fűszerével s a finom élcekkel, ahogy ezeknek az atticizmus új képviselőinek egyikénél sem tapasztaltam még, noha ez kétségkívül a legszintisztább atticizmus.

Ilyennek képzelem én az egyszerű stílus szónokának eszményképét, aki nagy szónok mindazonáltal, és a legigazibb atticista; mert hiszen a beszéd sava-borsa és romlatlan frissessége az attikai stílus sajátja. De nem minden attikai szónok mestere a könnyed élcelődésnek; Lysias és Hyperides kellő mértékben az volt, Demades pedig a többieket is felülmúlta, ahogy mondják. Demosthenest kevésbé tartják annak, noha szerintem senki sem szólott nála finomabb szellemességgel; ő azonban nem annyira a gúnyos tréfák, inkább a könnyed élcek mestere volt. Az előbbi élesebb elme, az utóbbi nagyobb művészet sajátossága.

27. A második stílusfajta gazdagabb és valamivel acélosabb, mint az imént tárgyalt egyszerű stílus; de szerényebb a hamarosan sorra kerülő, fennkölt szónoki beszédnél. A második fajtában szinte elenyészően kevés a szónoki hév, de annál több benne a kellem. Gazdagabb, mint az előbbi magvas stílus, de a díszes, áradó szavúnál szerényebb.

A szónoki beszéd minden díszítőeleme beleillik ebbe a stílusba; legfőbb jellemvonása a kellemes hatás. Á görögöknél sokan jeleskedtek ebben, de az én megítélésem szerint a phalerumi Demetrius felülmúlta valamennyit. Beszéde nyugodtan és szelíden árad, szóképek, névcserék tarkítják tündökölve, mint a csillagok. [END-p205]

Névátvitelnek azt nevezem, mint már gyakran elmondottam, amikor a hasonlóság alapján átvisszük valamely szó jelentését egy másikra, vagy díszítő célzattal, vagy a nyelv fogyatékosága miatt. A szókép esetében az eredeti szót egy másik, azonos jelentésű szó helyettesíti, szoros értelmi összefüggésük alapján. Az utóbbinál is névátvitel történik ugyan, de másképpen, amikor azt mondja Ennius: „*árva a város, a vár...*”, és megint másképpen, ha a vár helyett hazát mondott volna; s amikor azt mondja:

„*Rémületes harctól riadoz, remeg Afrika földje*”,

az afrikaiakat Afrikára cseréli. A rétorok ezt *hypallagé*-nak (fölcserélés) nevezik, mert mintegy

fölcserélődnek benne a szavak egymással; a grammatikusok *metonymiá-nak* (névmásítás), mivel a nevek megváltoznak benne. Aristoteles pedig mindezeket a szóátvitellel s a mesterkélt szóhasználattal helyezi egy sorba, melynek *katakhresis* (visszaélés; helytelen szóhasználat) a neve; például, amikor sekélylelkűséget mondunk kislelkűség helyett, visszaélve a rokon szavakkal, ha szükséges, vagy mert tetszik, vagy mert odaillő. S amikor több szókép is követi egymást egyfolytában, teljesen megváltozik a szónoki beszéd. Ezért ezt a fajta stílusalakzatot *allegoriá-nak*. (más beszéd; képes beszéd) nevezik a görögök helyes műszóval – noha Aristoteles elnevezése még jobb ennél, aki mindezeket képes értelmű kifejezéseknek minősíti. A phalerumi Demetrius sűrűn alkalmazza e díszítőelemeket, s ez igen kellemessé teszi stílusát; számos szókép fordul elő nála, de szócsere nem valami gyakran.

Ehhez a stílusfajtaéhoz – a szerény és mérsékelt hangvételtől beszélek – a szavak valamennyi díszítőeleme jól illik, s a gondolaté is szép számmal. Szélesen áradó, tudós fejtegetésekbe bocsátkozhat a szónok ebben a műfajban, s a közhelyeket minden erőltetés nélkül beleszőheti beszédébe. Mit szaporítsam a szót? A filozófusok iskoláiból többnyire ilyen szónokok kerülnek ki. És ha nem állítjuk szemtől szembe ezt a most tárgyalt stílust a másikkal, amelyik jobban duzzad a szónoki erőttől, akkor önmagában véve megérdemli a dicséretet. Ragyogó, virágos, festői és csiszolt nyelvezetű szónoki beszéd fajta ez, mely a szavak, a gondolatok minden báját magához köti. Ez a szofisták forrásaiból [END-p206] áramlott át a törvényszéki szónokokhoz teljes egészében; s minthogy az egyszerű stílus képviselői megvetették, a fennkölt stílus hívei száműzték maguktól, a most tárgyalt, középutat választók között honosodott meg.

28. A harmadik fajta szónoki stílus a pompás, a bőven áradó, méltósággal teljes, ékesszóló, a legtüzesebb szónoki hévvel átfűtött. Ez az a beszéd fajta, amelynek pompáját és gazdagságát mindenkor megcsodálták a néptömegek, és eltűrték, hogy államügyekben döntő ereje legyen. Ezt a lendületes, harsányan zengő ékesszólást azonban csak megcsodálják, csak bámulattal tekintenek föl rá, de senki sem reméli, hogy elsajátíthatja valaha is. Ez az ékesszólás az, amely megérinti a lelkek húrjait, s tetszése szerint játszik rajtuk. Hol összezúz mindent, hol belopószik a szívekbe; új fajta vélekedés magvait hinti el, és kigyomlálja a régit. De nagy a különbség e között és a fentebb említett szónoki stílusfajta között. Az, aki egyszerű szavakkal és finom elmeállással szól, és azon fáradozik, hogy beszéde okos és világos legyen, és nem tör magasabbra, kitűzött célját elérve nagy szónok lehet, ha nem is a legnagyobb; nem áll síkos talajon, s ha egyszer megvetette a lábát, sohasem esik el. A középuton állónak pedig, akit szerénynek és mérsékeltnek nevezek, ha jól fölverte magát a saját tudományával, nem kell tartania beszédének kétes és bizonytalan sikerétől; és ha szónoklata olykor kevésbé sikerül is, ahogy az gyakran megesik, mégsem kockáztat nagy veszedelmet, hiszen nem a magasból zuhan le. De a mi szónokunk, akit a többi fejedelmévé teszünk, a fennkölt, a szónoki hévtől lángoló, aki csak erre az egyre született, ha csak ebben az egyetlen műfajban műveli ki magát, ha csak ezt az egyet tanulmányozza, s a maga dúsan áradó stílusát nem vegyíti a másik kettővel, a legnagyobb mértékben megvetésre méltó. Mert az egyszerű stílus szónoka okos és világos beszédéért máris jó szónok; a középuton álló kellemes; a leggazdagabb stílusú azonban, ha sosem változtat hangnemet, szinte nem is látszik olykor épeszűnek. Mert aki semmit sem tud nyugodtan, csöndesen, megfelelő felosztással, meghatározással, világosan, kellemesen előadni – kivált, amikor egyes tárgyköröket teljes egészükben, másokat részben ilyen módon kell fejtegetni –, s lángoló szavakkal szónokol, mielőtt fokként előkészítette volna rá hallgatóit: az [END-p207] ilyen örjöngeni látszik az épeszűek között, s mintegy bortól ittasan tombolni a józanok között.

29. Megragadtuk tehát a keresett szónokot, Brutusom, de csak képzeletben; mert ha kézre keríthettem volna, még ő maga sem beszélt volna rá minden ékesszólásával sem, hogy útjára bocsássam. De végül is valóban megtaláltuk azt az ékesszólót, akit Antonius sohasem látott. Milyen is tehát? Röviden összefoglalom s majd bővebben kifejtem azután. Ékesszóló az a szónok, aki apró ügyekben egyszerűen, jelentős ügyekben méltósággal, közepszerűekben mértéktartóan szónokol.

De hiszen sohasem akadt ilyen, mondod. Nem is; mert én nem arról beszélek, mit láttam, hanem arról: mit kívánok látni. És visszatérek Platónak a már említett fogalmához és eszményképéhez, melyet ha nem is szemlélhetünk, képzeletben mégis megragadhatunk. Mert nem az ékesszóló személyt keresem, nem is valami halandó, enyészetes dolgot, hanem éppen azt a valamit, aminek birtokában ékesszóló válhat valakiből; és ez semmi egyéb, mint maga az ékesszólás, melyet csak lelki szemünkkel

szemlélnélhetünk. Az lesz tehát ékesszóló, ismétlem újra meg újra, aki az apró ügyekben egyszerűen, a középszerűben mértéktartón, a jelentősekben méltósággal tud szólni. Védőbeszédünk Caecina érdekében teljes egészében a praetori döntés alapján folyt le; a homályos pontokat meghatározásokkal tisztáztuk; hivatkoztunk a polgári jogra, a bizonytalan kifejezéseket megmagyaráztuk. Manilius törvényjavaslata érdekében dicsérő beszédet kellett tartanunk Pompeiusról; mértéktartó stílussal juttattuk érvényre a dicsérő beszéd minden gazdagságát. A római nép joga és felsége forgott kockán teljes egészében Rabirius perével kapcsolatban; tehát a szónoki fokozás minden fajtáját igénybe vettük lángoló beszédünkben. Időnként azonban mérsékelni kell ezt a stílust, s a többivel változtatni. Ugyan melyik fajta stílus nem található meg a Verres elleni öt vádbeszédben? Az Avitus, a Cornelius ügyében mondott szónoklatokban, vagy védőbeszédeink java részében? Választhattunk volna ezekből is példaképet, ha nem gondolnánk, hogy közismert valamennyi, s hogy ki-ki válogathat belőlük, ha akar. Mert nincs olyan jeles szónoki tulajdonság az egyik műfajban sem, amelyből ne volna meg valamicske [END-p208] szónoki beszédünkben, ha nem is a maga tökéletes mivoltában, de legalább kísértéképpen, nagy körvonalakban. Ha nem érjük is el célunkat, nézzük meg mégis, mi volna a helyes teendő.

Mert hiszen nem a saját személyünkről van most szó, hanem a szónoklat tudományáról; és ebben a tekintetben oly távol áll tőlünk saját műveink csodálata, oly zordak és mogorvák vagyunk, hogy még maga Demosthenes sem elég tökéletes a szemünkben. Ő, noha páratlanul kitűnik valamennyiünk közül a szónoklat minden műfajában, mégsem elégti ki mindig szépre szomjas, érzékeny fületem, amely mindig valami mérhetetlen nagyra, valami elérhetetlenre sóvárog.

30. Te azonban, Brutusom, aki Demosthenest Athénban jártadkor Pammenesszel, az ő leglelkesebb hívével együtt igen tüzetesen áttanulmányoztad, le sem tetted addig a kezedből, s mindamelllett a mi beszédeinket is olvasgatód: valóban láthatod, hogy ő sok mindenben tökélyre vitte, mi pedig sok mindenben erre törekedtünk; hogy ő tudott, mi pedig igyekeztünk mindenkor úgy beszélni, ahogyan egy-egy tárgykör megkívánja. De ő nagy szónok; mert részint nagy elődök után lépett fel, részint a legnagyobb szónokok voltak kortársai; mi is nagy dolgokat vihettünk volna véghez, ha kitűzött célunkat elérjük, ebben a városban, ahol Antonius szerint még senki sem hallgatott ékesszóló szónokot. Márpedig, ha Antonius nem tartotta sem Crassust, sem önmagát ékesszólónak, sohasem tarthatta annak Cottát, sem Sulpiciust, sem Hortensius. Mert Cottában nincs semmi fenség, Sulpiciusban semmi elbűvölő, Hortensiusban semmi ünnepélyes; az előbbieket – Crassusról és Antoniusról beszélek – sokkal rátermettebbek valamennyi szónoki műfaj művelésére. Úgy láttuk tehát, városunk hallgatósága számára idegen még e sokrétű, e minden stílusfajtát arányosan összevegyítő szónoki beszéd; és egyszerű szónok létünkre szerény személyünk ösztönözte elsőként a hallgatóságot az effajta szónoki beszédek hihetetlenül buzgó hallgatására.

Ifjúkorunkban mekkora tapsvihar közepette tartottunk szónoklatot az apagyilkosok büntetéséről! De csakhamar észrevettük a szónoklat kiforratlanságát. „Mi volna még oly közös, mint élőknek a levegő, holtaknak a föld, habokon hányódóknak a tenger, hajótörötteknek a part? Az apagyilkosok úgy élnek, amíg tudnak, hogy nem szívhat- [END-p209] ják magukba az ég levegőjét; úgy hálnak meg, hogy csontjaikat nem fogadja be a föld; úgy hányódnak a habokon, hogy azok sohasem fűrésztik tisztára őket; végül úgy szenvednek hajótörést egy szirthez csapódva, hogy még holtukban sem lelnek majd nyugalmat” és így tovább. Mindezt egy ifjú szavaiként, nem annyira érett tökéletessége miatt, hanem inkább a jövődöbéli szónokba vetett várakozásukban magasztalták. Ugyanilyen jellegű, csak hogy már érettebb a következő jellemzés: „Veje felesége, fia mostohája, lánya vetélytársa.” De nemcsak ez a hév lobogott bennünk, nemcsak ily lángoló szavakkal szónokoltunk. Maga az ifjú szóbőséggel áradó védőbeszédünk Roscius érdekében az egyszerű stílus számos vonását mutatja – sőt némely beszédünkbe még derűsebb elemek is vegyülnek, így az Avitus, a Cornelius érdekében mondott beszédeinkbe, és még egy sereg másba. Mert egyetlen szónok sem írt annyit, mint jómagunk, még a nyugalmas görög időkben sem, és minden művünkben megvan ez a kívánatosnak tartott változatosság.

31. Vajon Homerusnak, Enniusnak és a többi költőnek, kivált a tragédiaíróknak megengedjem-e tehát, hogy ne hevítse ugyanaz a fennkölt hév műveik minden sorát, s hogy gyakran váltsanak hangnemet, sőt olyankor még a hétköznapi beszédhez is leereszkedjenek, én magam pedig e tüzes,

fennkölt hévvel soha föl ne hagyjak? De minek is hozakodom elő az isteni szellemű költőkkel? Hiszen láttunk már olyan színészeket, akiknél ki sem lehetne kiválóbb a maga nemében, s akik nemcsak akkor jeleskedtek a legkülönfélébb szerepekben, amikor a maguk szerepkörében léptek fel, hanem olyasmit is láttunk, hogy a komikus színész a tragédiákban s a tragikus a komédiákban is ragyogó sikert aratott, és én ne törekedjem erre? De magamról szólván terólad szólok, Brutusom; hiszen én a magam részéről már régóta megvalósítottam a tölem telhetőt. Te azonban vajon mindenfajta ügyben egyazon hangvétellel szólasz? Vagy bizonyos fajta ügyeket elutasítasz magadtól? Vagy hasonló ügyekben mindenkor hasonló hévvel szónokolsz, mit sem változtatva hangodon? Demosthenes, akit úgy hiszem, szeretsz, hiszen nemrégiben, amikor Tusculanumodban fölkerestelek, az ő bronz képmását is ott láttam őseid és rokonaid viasz képmásai között, mondom, Demosthenes semmivel sem marad mö- [END-p210] götte sem Lysiasnak egyszerűség, sem Hyperidesnek finom elmeél, sem Aeschinesnek kellem és csillogó szavak tekintetében. Számos beszéde teljes egészében egyszerű hangvételi, mint például a Leptines ellen mondott; számos beszéde teljes egészében méltósággal teljes, mint a philippikák némelyike; és számos beszéde változó stílusú, mint az Aeschines ellen hamis követség miatt, vagy a Ctesipho védelmében ugyanőellene mondott beszéd. Ő, amikor csak jónak látja, mérsékeltebb hangnemben beszél, s a fennen szárnyaló beszédből leginkább ehhez siklik alá. De zajos tetszést akkor arat mégis, szava akkor a leghatásosabb, amikor fennkölt szavakkal szónokol.

Hagyjuk azonban Demosthenest egyelőre, hiszen a műfajt és nem az embert vizsgálgatjuk; tárgyunk, vagyis az ékesszólás erejét és természetét fejtegetjük inkább. Jusson eszünkbe mégis, amit az imént már kimondtunk, hogy nincs szándékunkban bármit is tanító célzattal fejtegetni, és inkább úgy szólunk a tárgyhöz, hogy értékelőt, ne tanítómestert lássanak bennünk. Eközben mégis gyakran átlépek a mezsgyét, látva, hogy nem egyedül te olvasod majd e munkát, hiszen sokkal járatosabb vagy ezekben nálam, aki mintegy oktatni látszom. De terjesztenünk kell e könyvet, nem annyira az én szerzőségem, mint inkább a te neved tiszteletére.

32. A tökéletes szónok tehát, véleményem szerint, ne csak annak a képességnek legyen birtokában, amely sajátja: a bőven áradó ékesszólásnak, hanem a vele határos, sőt rokon tudományágot, a dialektikát is tanulmányozza. Ámbár úgy tetszik, más a beszéd és más a vitatkozás, és nem ugyanaz beszélni, mint beszélgetni valamiről, mégis mindkettő a szavak összefűzésén alapul. A vitatkozás és megbeszélés művészete legyen a dialektikusoké; a szónokoké pedig a beszéd és az ékesszólás művészete. Ama híres Zeno, a sztoikus filozófia atyja, kezével szokta megmutatni, mi a különbség e tudományágak között. Mert amikor ujjait összezárva, ökölbe szorította kezét, azt mondta: ilyesféle a dialektika; amikor pedig ujjait kinyújtva kezét széjjeltárta, tenyeréhez hasonlította az ékesszólást. És még Zeno előtt megmondta Aristoteles, szónoklattanának elején, hogy e művészet, mintegy a visszáját tekintve, megfelel a dialektikának; szemlátomást abban különböznek csupán, hogy ez a beszédmód terjengősebb, amaz tömö- [END-p211] rebb. Azt óhajtom tehát, hogy a tökéletes szónok előtt a beszéd mindama fajtája ismert legyen, mely a szólás művészetéhez sorolható; s nyilván a te figyelmedet sem kerülte el, hiszen képzett vagy e tudományágakban, hogy kettős út nyílik ennek oktatására. Már maga Aristoteles is számos útmutatást adott a vitatkozás művészetével kapcsolatban, később pedig azok, akiket dialektikusoknak neveznek, sok szörszálhasogató kérdést vetettek föl ezzel kapcsolatban. Úgy vélem tehát, aki szónoki babérra törekszik, nem lehet teljességgel járatlan e dolgokban, hanem tisztában kell hogy legyen akár a régi, akár ezzel az új chrysipposi tanítással; mindenekelőtt ismernie kell a szavak, mind az egyszerűek, mind az összetettek erejét, természetét, fajtáit; azután, hogy hányféle módon fejezhető ki egy-egy gondolat; hogy miképpen különböztethető meg az igaz a hamistól, hogy milyen következtetés vonható le egy-egy gondolatból, hogy a levont következmény valóban következetes-e, vagy éppen ellenkezőleg; s hogy amikor sok vitás szó esik, hogyan kell különválogatni és egyenként kifejteni őket. Mindezeket tudnia kell a szónoknak, mert gyakran felmerülnek. De minthogy önmagukban egy kissé sivárak, némi szónoki csillogással fel kell ékesítenie őket a fejtegetés folyamán.

33. Minden tárgykörben, melynek menetét az értelem szabja meg, mindenekelőtt meg kell állapítanunk minden egyes tényező mibenlétét; mert ha a vitázó felek nem egyeznek meg arra nézve, voltaképpen mi is az, ami a vita tárgyát képezi, sem helyesen értekezni, sem célhoz érni soha nem lehet. Gyakran ki kell fejtenünk elgondolásunkat valamely dolgról, és fogalmi meghatározással fel kell

tárnunk, hogy mi a jelentése, hiszen a meghatározás nem egyéb, mint a szóban forgó tárgy lehető legtömörebb szóbeli magyarázata. Majd bármely tárgykör kifejtése után, amint már ismeretes előtted, meg kell vizsgálnunk, melyek e tárgykör formái és alkotóelemei, hogy szerintük alakuljon ki a beszéd. Az általunk elképzelt ékes szavú szónokban tehát meglesz az a képesség, hogy tárgyat meghatározza, s ezt nem oly szűkszavúan és tömören teszi, mint ama fölöttébb tudományos értekezésekben szokás; hanem bővebben kifejtve, s egyszersmind gazdagabb nyelvezettel is, a tömeg ízléséhez, a hallgatóság értelmi képességéhez mérve. Ha pedig a dolog természete úgy kívánja, tárgyának egészét [END-p212] bizonyos tárgykörökre osztja felaprózva, hogy semmit ki ne felejtessen belőle, és semmi fölöslegeset ne fűzzön hozzá. De hogy ezt mikor és hogyan tegye, ez pillanatnyilag nem ide tartozik; hiszen ahogy fentebb mondtam, csak bírálóként s nem tanítómesterként kívánok fellépni.

A szónok azonban ne csak a dialektikában legyen járatos, hanem ismerje és tanulmányozza a filozófia többi ágazatát is. Mert sem a hitről, sem a halálról, sem a kegyeletes tiszteletadásról, sem a hazaszeretetről, sem a jóról és a rosszról, sem az erényről és a bűnről, sem a kötelességről, sem a fájdalomról, sem a gyönyörrel, sem a lelki zavarokról és tévelygésekről, melyek gyakran szóba kerülnek ugyan, de roppant szűkszavúan beszélnek róluk, mondom, a filozófia tudománya nélkül mindezekről mit sem szólhatunk és fejthetünk ki komolyan, változatosan, gazdag nyelvezettel.

34. A szónoki beszéd anyagáról beszéllek még most is, nem magáról a szónoki stílusról. Azt akarom ugyanis, hogy a szónok előbb ismerje tárgykörét, amelyről szólni kíván, s ez művelt hallgatósághoz legyen méltó, csak azután gondolkodjék azon, mily szavakkal, hogyan mondja el. S hogy mentől tekintélyesebb és valamiképpen fennkölt is legyen, ahogy Periclesről mondtam az imént, még a természettudományokban sem szabad járatlannak lennie. Így valóban mindenről pompásabban és magasztosabban beszél, ha az égi dolgokról az emberekre fordítja majd a szót. Ha tehát az isteni dolgokat megismerte már, az emberek világában se maradjon tudatlan. Legyen járatos a polgári jog tudományában, mivel erre naponta szükség van a bírósági tárgyalásokon. Mert mi volna csúfosabb, mint törvényeken és polgári jogon alapuló perek védelmét magadra vállalnod, törvények és polgári jog ismerete nélkül? A történelemmel is tisztában kell lennie, a régmúlt korok időrendjével, s persze leginkább a saját államunkéval; de a hatalmas népek, a híres királyok történetével is. E munkát megkönnyítette számunkra a mi Atticusunk műve, aki szigorúan megőrizve az időrendet, és semmi lényegeset el nem mulasztva, hétszáz esztendő történetét foglalta össze egyetlen kötetben. Mert aki nem tudja, mi történt születése előtt, az gyermek marad mindörökké. És valóban, mi volna egy emberöltő, ha a hajdani dolgok emlékezete nem fűzné össze az ősök korával? A régi idők emlege- [END-p213] tése, a példák felsorakoztatása tekintélyt, hitelt ad a szónoklatnak, és őszintén gyönyörködtet is.

35. Ekként felvértezve vállalkozhat a szónok bizonyos peres ügyek képviselőjére; előbb azonban ismernie kell maguknak az ügyeknek egyes fajtáit. Nyomban átlátja majd, hogy minden felmerülő kétség esetén vagy maga az eset, vagy a szavak okozzák az ellentmondást. Ami az eseteket illeti, vannak tényleges, jogi és névleges esetek. A szavakat illetően vannak kétértelműek és ellentmondók. Valahányszor úgy tetszik: mást fejez ki a gondolat, mást a szavak, bizonyos fajta kétértelműség áll fenn, s ez rendszerint szókihagyás következtében történik meg, ilyenkor a kétértelműség sajátosságának megfelelően úgy látjuk, kétféle fogalmat jelöl a szó.

Mínthogy az ügyek fajtái ily csekély számúak, csekély számúak az érvekkel kapcsolatos szabályok is. A hagyományos útmutatás szerint két forrásból menthetők az érvek: magukból az ügyekből, vagy idegen területről. Az ügyek előadásmódja teszi tehát sikeressé a szónoki beszédet, hiszen maguk az ügyek könnyen fellelhetők bárhol. Mi más mesterségbeli szabályt kövessen hát a szónok, mint ezt: úgy kezdje beszédét, hogy vagy nyerje meg hallgatósága tetszését, vagy ébresszen érdeklődést, vagy támasszon tudásszomjat; beszéde tárgyát vázolja röviden, tisztán és világosan, hogy nyomban megértsék, miről is van szó. A maga érveit támassza alá, döntse meg az ellenérveket, s ezt ne rendszertelenül tegye, hanem érveit egyenként oly módon fogja össze, hogy világos legyen kapcsolatuk a bármely ügy bizonyítását szolgáló alapelvekkel. Végül beszédét úgy fejezze be, hogy zárószavaival lobbantsa lánggra, vagy oltsa ki a szenvedélyek tüzét.

Nehéz volna elmondani e helyen, hogyan adja elő beszéde egyes részeit külön-külön; hiszen az

előadásmód nem mindenkor egy és ugyanaz. Ugyanis nem olyan szónokot keresek én, akit oktassak, hanem akit csodáljak. És mindenekelőtt azt csodálom majd, aki látja, mi a helyénvaló. A szónok ezzel a bölcsességgel éljen legkivált: alkalmazza szavát a körülményekhez és a szóban forgó személyekhez. Mert véleményem szerint nem szónokolhat sem mindig, sem bárki előtt, sem bárki ellen, sem bárki védelmében, sem bárki tetszésére egy és ugyanazon stílusban. [END-p214]

36. Az lesz tehát a jó szónok, aki a mindenkor helyénvalóhoz tudja igazítani beszédét; miután megszabta tárgykörét, úgy beszél majd, ahogy egy-egy tárgykörrel beszélnie kell; ha mondanivalója gazdag, nem szűkszavúan, ha fenséges, nem köznapin, és megfordítva – hanem magukhoz a gondolatokhoz simul és idomul beszéde. A bevezetés legyen szerény, ne dagályos szavakkal lángoló, inkább elmés ötletekkel telitűzdelj, s tegye ellenszenvessé az ellenfelet, vagy keltsen vele rokonszenvet önmaga iránt. A beleszótt elbeszélések hitelt érdemlők legyenek; világosan fejtse ki a szónok valamennyit, ne történetírói, hanem szinte köznapin előadásmódban. Végül, ha egyszerű ügyekről van szó, az érvelés fonadéka is egyszerű legyen mind a bizonyításban, mind a cáfolatban; és úgy tartsa kézben a szónok, hogy beszédének súlyát a tárgyával együtt növelje. Ha pedig olyan ügy kínálkozik a szónok számára, hogy ékesszólása erejét latba vetheti, akkor áradó hévvel beszéljen, kormányozza és igázza le a lelkeket; így majd kedve szerint befolyásolhatja az érzelmeket, vagyis akként, ahogyan az ügy természete s a helyzet megköveteli.

Ámde két legfőbb ékessége van a szónoki beszédnek, két csodálatos ékesség, mely a dicsőségnek ily magas fokára emeli. Mert jóllehet a beszéd minden ízében tökéletes kell hogy legyen, s nem lehetnek benne csak komoly vagy választékos szavak, mégis, van a beszédnek két része, mely csillogóbb és mintegy elevebb a többinél. Az egyiket az általános jellegű kérdések közé sorolom, és ezt a görögök, ahogy fentebb már megmondtam, *thesis*-nek (tétel) nevezik; a másikat a növelő, fokozó tényezők közé, ennek neve a görögöknél *auxesis* (növelés, fokozás). Az utóbbi, noha a beszéd minden ízében és porcikájában benne kell hogy legyen, méghozzá arányosan elosztva, mégis kivált a közhelyekben játssza a legfőbb szerepet. Közhely a nevük, mert látszólag számos esetre egyaránt ráillenek; mégis sajátosképpen kell alkalmaznunk őket külön-külön minden egyes esetre.

A beszéd ama része pedig, mely általános jellegű, gyakran a tárgykör egészét felöleli; mert bármi legyen is az a pont, amelyben a vita harca mintegy összesűrűsödik – görög nevén *krinomenon* (amit megítélnek, eldöntenek) –, úgy kell kifejtetni, hogy az egészet magában foglaló kérdéssé változzék, hogy általános jelleget öltson e fejtegetés; [END-p215] ha csak nem az igazságot illetően merül fel kétség, ezt már rendszerint a következtetés deríti fel. A beszédnek ez a része ne a peripatetikusok stílusában kerüljön előadásra – az ő szokásos előadásmódjuk ugyanis Aristoteles kívánsága szerint ezután már választékos –, hanem valamivel magvasabb legyen. A közhelyeket pedig úgy alkalmazza a szónok az ügy érdekében, hogy védencére nézve sok mindent kedvezően fejtegetessen, ellenfeleire nézve pedig kedvezőtlenül.

Semmi sincs, amit a dolgok nagyításával, vagy ellenkezőleg, kicsinyítésével nem érhetne el a szónoki beszéd. Élni kell velük az érvelés közepette is, valahányszor csak alkalom nyílik a tények fokozására, vagy kisebbitésére, szinte szüntelenül végig az egész beszéd folyamán.

37. Két eszköz van, mely csodálatosan ékesszólóvá teszi a szónokot, ha helyesen bánik velük. Az egyik, amit *ethikon*-nak (jellemábrázoló, erkölcsi) neveznek a görögök, az emberi természet, a jellem s a társadalmi élet különféle szakaszainak ábrázolására szolgál. A másiknak *pathetikon* (szenvedélyes, indulattal teljes) a neve görögül; ez felkorbácsolja, tűzbe hozza az érzelmeket, s ez a szónoki beszéd legfőbb hatalma. Az előbbi szelíd, kellemes hangvételi, s a hallgatóság megnyerésére alkalmas. Az utóbbi heves, csupa tűz, csupa magával sodró lendület; viharos szárnyalását fel nem tartóztathatja semmi. Ezzel a szónoki hévvel én, a középszerű, vagy talán még annál is szerényebb szónok, nemegyszer vettem ki már hadállásaikból ellenfeleimet, mindent elsöprő rohamot intézve ellenük mindenkor. Maga Hortensius, a legkiválóbb szónok sem tudta, mit feleljen nekem barátja védelmében, és Catilina, ez a fölöttébb vakmerő ember elnémult vádjaimra a senatusi gyűlésen.³ Curio senator pedig, amikor egy magánjellegű, de nagy horderejű ügyben felelgetni kezdett kérdéseimre, hirtelen visszaült helyére, mondván, hogy varázsszerrel elragadták fejéből az

³ Más forrásadatok szerint 63. november 7-én Catilina válaszulni igyekezett Cicero támadására, s csak a senatorok tiltakozására hallgatott el.

emlékezőképességet. És mit mondjak a részvételtetés művészetéről? Ebben igen nagy a gyakorlatom, annál is inkább, mert valahányszor többen is képviselünk egy-egy ügyet, a beszéd befejezését mindig rám bízják. S hogy e téren kitűntem, nem annyira tehetségemmel, mint együttérzésemmel értem el. És bármily csekély is e tehetség – magam is fájjalom, hogy csak ennyi –, beszédeimben mégis napvilágra kerül, ha könyveimből hiányzik is az az érző lélek, mely rend- [END-p216] szerint többennek mutatja az élőlőszóban hallott, mint a pusztán olvasott szónoki beszédet.

38. De nem elég részvételtetéssel kedvezően hangolnunk a bírák lelkét – én például kisgyermeket tartok karjaiban védőbeszédem közben; vagy más alkalommal, amikor felszólítottam az előkelő vádlottat, hogy mutakozzék meg a nyilvánosság előtt, magasba emeltem kisfiát, és a forumot fölverte a sírás, jajgatás⁴ –, nem elég, mondom; hanem oda kell hatnunk, hogy harag, enyhülés, ellenszenv, vonzalom, megvetés, csodálat, gyűlölség, rokonszenv, sóvár vágy és csömör, remény és félelem, öröm és bánat ébredjen a bíróban. E sokféle érzelemre bőven akad példa műveimben: a keményebb hangvételtre vádiratomban, a szelidebbre védőbeszédeimben; nincs az a mód a hallgatóság kedélyének felkorbácsolására vagy lecsitítására, melyet meg ne kíséreltem, sőt azt is mondhatnám: tökélyre nem vittem volna, ha valóban úgy vélném, vagy ha az elbizakodottság vádjától nem tartanék, még akkor is, ha igazam van. De ahogy fentebb említettem: nem tehetségem, de lelkem lobogó ereje fűt át, úgyhogy olykor már nem is vagyok ura önmagamnak. És a hallgatóság soha nem is jönne tűzbe, ha nem lángoló szónoklat hevítené.

Saját műveimből idéznék példákat erre, ha nem olvastad volna már valamennyit; idéznék akár más latin szónokokéből, ha csak egyet is találnék; vagy görögökéből, ha ugyan ez illendő volna. De Crassus műveinek száma vajmi csekély, és azok sem törvényszéki beszédek; efféle műve nincs sem Antoniusnak, sem Cottának, sem Sulpiciusnak; Hortensius pedig jobban szónokolt, mint írt. De képzeljük el inkább e szóban forgó szónoki hév roppant erejét, ha már példát nem hozhatunk fel rá; vagy, ha példához folyamodunk, Demosthenesből merítsük, méghozzá a Ctesipho védelmében mondott összefüggő beszéd sorozatának abból a szakaszából, melyben Ctesipho tetteit, adott tanácsait és a haza iránti érdemeit sorolja fel. Valóban, ez a beszéd annyira magában foglalja a képzeletünkben élő eszményképet, hogy keresve sem találhatunk ennél ragyogóbb ékesszólást.

39. De hátravan még a szónoki stílus kifejezőmódjának és jellegének megbeszélése; hogy ez milyen legyen, már a fentebb mondottakból is kitűnik. Hiszen érintettük futólag az egyes szavak díszítőele- [END-p217] meit, s a mondatokba fűzött szavakét. A szónok halmozza ezeket oly gazdagon, hogy egyetlen szót ki ne ejtsen a száján, ami ne volna választékos vagy méltósággal teljes. Sűrűn alkalmazzon különféle szóképeket is, mert ezek hasonlóságuk segítségével átröppentik a képzeletet egyik fogalomról a másikra, majd újra vissza, és ide-oda rebbentik; a gondolkodás e villámgyors cikázása már magában véve is gyönyörködtető.

Ragyogóan ékesíti a szónoki beszédet a többi díszítőelem is, olyasfélék, melyek a szavak elrendezéséből alakulnak. A színpadot vagy a forumot gazdagon ékesítő díszekhez hasonlíthatnak ezek: nem önmagukban ékességek, de szembetűnek. Szerepük ugyanaz: a beszéd díszítőelemei, afféle díszletei. A szónok vagy megkettőz, megismétel egyes szavakat, vagy csekély változtatással áthelyezi őket, vagy többször egymás után ugyanazzal a kifejezéssel kezdi, vagy zárja le a mondatot, vagy a mondat elején is, végén is ugyanazt a szót használja, beszédebe fűzi újra meg újra, s végül ugyanazzal fejezi be mondatát; vagy több ízben is azonos szót alkalmaz, de nem azonos értelemben; vagy körmondatának egyes tagjait hasonló ütemű vagy csengésű szavakkal zárja le; vagy különféle megvilágításban állítja szembe egymással az ellentétes dolgokat; vagy fokozással halad fölfelé; vagy a kötőszók elhagyásával pergőbben beszél; vagy valamit elhallgatva mutatja meg, miért tesszük ezt; vagy szavait helyesbíti, mintegy tetten érve önmagát; vagy felkiáltással fejezi ki csodálatát, nemtetszését; vagy sűrűbben váltogatja egy-egy főnév esetét.

A mondatok díszítőelemei azonban már jelentősebbek; s minthogy Demosthenes igen gyakran él velük, sokan úgy vélik, ezért olyan csodálatos az ő ékesszólása. És valóban alig akad olyan hely műveiben, ahol valamely szónoki alakzat elő ne fordulna. Szónokolni nem is egyéb, mint minden mondatunkat, vagy legalábbis a legtöbbet valamiképpen ragyogóra csiszolni. De Mivel te mindezt jól ismered, Brutusom, mi értelme volna nevük felsorolásának, példák idézgetésének? Elég megjelölnöm

⁴ Cicero P. Sulla és Flaccus védelmében mondott beszédére, ill. eljárására céloz.

az ilyen vonatkozású helyeket.

40. A keresett eszményi szónok úgy beszél tehát, hogy egy és ugyanazon dologra több oldalról is rávilágít, és megmarad, hosszasan elidőzik egy-egy gondolatnál. Gyakran azért is teszi, hogy csökkentse [END-p218] valaminek a jelentőségét; gyakran, hogy nevetségessé tegyen, hogy eltérjen a tárgytól, hogy eltérítse a beszéd fonalát, hogy jelezze, miről is szándékozik beszélni; hogy valamilyen tárgykör kifejtése után lezárja beszédét; hogy a már elmondottakhoz visszakanyarodjon; hogy megismételje szavait; hogy bizonyításait nyomós érvekkel támassza alá; hogy kérdésekkel sarokba szorítsa ellenfelét; hogy maga feleljen meg önmagának, mintha csak ő volna a kérdező; hogy szavainak olyan értelmet adjon, mely homlokegyenest ellenkező, mint szó szerinti értelmük; hogy habozni lássék: mit is mondjon s hogyan mondja inkább; hogy beszédét részekre tagolja; hogy valamit elhallgasson vagy mellőzön; hogy már eleve megerősítse hadállásait; hogy az őt sújtó vádat ellenfelére hárítsa; hogy hallgatóságával, sőt olykor még ellenfelével is, mintegy tanácskozzék; hogy a szóban forgó emberek szavait idézze, jellemüket ábrázolja; hogy a néma tárgyakat beszéltesse, hogy a szóban forgó tárgyról elterelje a figyelmet, hogy derűtséget keltsen és sűrűn megnevettessen hallgatóit; hogy már eleve legyőzze a várható ellenvetéseket; hogy a hasonló dolgokat egybevesse; hogy példákat sorakoztasson fel; hogy minden gondolatnak megfelelő szerepet juttasson; hogy a közbeszólót csendre intse; hogy kijelentse: valamit még elhallgatott; hogy figyelmeztessen, mitől őrizkedjenek a bírák; hogy szabadabban merjen szólni, sőt még haragra is lobbanjon; hogy szemrehányást tegyen olykor; hogy könyörögjön, esedezzek; hogy orvosoljon; hogy kitűzött tárgyától eltérjen egy kevéssé; hogy fogadkozzék, esküdjön; hogy beszédével meghitt légréteget teremtsen maga körül. S a szónoklás egyéb mesterfogásait is el kell sajátítania: a tömör kifejezésmódot, ha a tárgy úgy kívánja; azt, hogy gyakran hallgatói elé varázsolja szavaival a szóban forgó tárgyat; hogy gyakran felnagyítsa a valóságot; hogy gyakran többet sejtessen hallgatóival, mint amennyit kimond; hogy gyakran derűtséget keltsen; hogy gyakran adjon életrajzot, jellemábrázolást.

41. Ebben a műfajban – mert mintha csak sűrű erdőt látnék – az ékesszólás minden nagyságának ki kell emelkednie. De ha mindez nincs jól elhelyezve, mintegy felépítve, szavakból összefonva, sohasem vezet az áhított dicsőségre.

Bár úgy véltem, hogy erről sorjában kell beszélnem, az elkövetkező [END-p219] részletek még inkább lázba hoztak, noha már az eddig elmondottak is felzaklatták lelkemet. Mert fölmerült bennem a gondolat: nemcsak ellenségeim között akadhat olyan – hiszen teli velük a város! –, de dicsőségem méltánylói között is, aki úgy véli, nem illő ahhoz a férfihoz, akinek érdemeit a senatus a római nép jóváhagyásával oly nagy elismerésben részesítette, amilyenben még senkiét, hogy a szónoklás művészetéről ily sokat írásba foglaljon. És ha semmi mást nem felelnék ezeknek, csak annyit, hogy nem akartam M. Brutus kérését megtagadni, máris elfogadható volna a mentségem, hiszen a legjobb barátom, a legderekabb férfi jogos és méltányos óhájának kívántam eleget tenni. De ha még azt is bevallanám – csak cserben ne hagyna az erőm –, hogy célom a szónoki babérra vágyók irányítása, mintegy útmutatás az ékesszólást illetően, ugyan ki tehetne érte szemrehányást, helyesen mérlegelve a dolgokat? Mert ki vonná kétségbe valamikor is, hogy államunkban mindenkor az ékesszólás állt az első helyen a városi műveltség virágzása, a béke időszakában, s a második helyen a jogtudomány? S az első a legnagyobb népszerűséget, dicsőséget, erőt rejt magában, a második viszont a bírósági perekre, a vádra és védelemre vonatkozó útmutatást ad. A jogtudomány azonban gyakran rászorul az ékesszólás támogatására, és nélküle még a maga birodalmát és hatáskörét is aligha védelmezhetné meg. Miért volt hát mindenkor dicsőség a polgári jog tanítása, miért volt a legkiválóbb férfiak háza egy-egy virágzó iskola,⁵ ha ugyanakkor megrovás éri azt, aki ösztönzést, útmutatást ad az ifjúságnak a szónoklás művészetére? Mert ha bűnös dolog az ékesszólás, ám ítélik számkivetésre egyszer s mindenkorra államunkból; de ha nemcsak azokra hoz dicsőséget, akik művelik, hanem az egész államra: ugyan miért szégyenletes akkor annak tanulmányozása, aminek tudása dicsőség, vagy miért dicstelen dolog annak tanítása, aminek ismerete oly nagy díszünkre válik?

42. Az egyik tudományág azonban megszokott, a másik új. Ezt elismerem; de a kettő közötti különbségnek megvan a maga oka. A jogtudósokat ugyanis elegendő meghallgatni fejtegetéseik közepette, így nem kell külön időt szakítaniuk a tanításra; egyszerre tehetnek eleget tanítványaiknak

⁵ Mucius Scaevola, Sex. Aelins, M. Manilius és más jogtudósok, ill. szónokok.

és tanácskérő ügyfeleiknek; a szónokok azonban honnan vegyék idejüket az oktatásra, szónokképzésre, ha minden [END-p220] percüket fölemészti beszédeik tárgyának megválasztása, kidolgozása otthon, szónoki előadásuk a törvényszéken, s végül a pihenés? Egyébként magam sem tudom, nem több-e szónokainkban a tehetség, mint a tudomány. Így aztán különbül beszélnek, mint tanítanak. Jómagam, éppen ellenkezőleg, talán képes volnék az oktatásra is.

De ha semmi méltóság sincs a tanításban! Nincs, ha iskolás módszerrel élünk; de ha tanácsot adunk, bátorítunk, kérdéseket teszünk fel, megbeszélést tartunk, sőt olykor együtt olvassuk, együtt hallgatjuk tanítványainkkal a szónoklatokat, ha már magával a tanítással is jobba tehetjük az embereket, miért ne tennénk? Ha olyan hivatalos szövegek megtanítása, melyekkel egyes szent és sérthetetlen javak elidegeníthetők, tisztességes dolog; az olyan szavak megtanítása, melyekkel megtarthatók, megerősíthetők e szent javak, talán nem tisztességes dolog?

Csakhogya jogtudományban való járatosságukat még olyanok is hangoztatják, akik nem értenek hozzá; az ékesszólás művelői viszont eltitkolják képességüket, mivel a tudomány kedves az emberek szemében, a beszéd pedig gyanús. De vajon elrejtőzhet-e az ékesszólás? Vagy elkerülheti-e figyelmünket az, amit rejteget? Vagy fenyegeti-e az a veszély, hogy dicstelen dolognak vélné valaki, ha a szónok arra a nagy és dicső művészetre tanít másokat, melynek tanulmányozása neki magának is oly nagy díszére vált? Egyesek talán titkolják szónoki tanulmányaikat; jómagam büszke voltam rá mindenkor. És mi mást is tehetnék? Hiszen ifjúkoromban, otthonomat elhagyva, átkeltem a tengeren a szónoki tanulmányok kedvéért; hiszen házam mindig a legtudósabb férfiakkal volt tele; és talán beszédeim is magukon viselik a tudományos ismeretek jegyeit. S amikor írásaimat szélteben olvassák, eltitkoljam-e, mennyit tanultam? És mi másért tartanám helyesnek mindezt, ha nem azért, mert talán némileg gyümölcsöző is volt számomra?

43. Noha így állnak a dolgok, mégis több volt a méltóság a fentebb elmondottak fejtegetésében, mint abban, amiről most kell szólnom. A szavak összefűzéséről beszélünk ugyanis, a szótagok kiszámításáról és méricskéléséről. És ezek bármily fontosaknak látszanak is, szerintem mégis ragyogóbban sikerülnek majd a gyakorlatban, mint ami- [END-p221] lyenek az elméletben voltak. Ez általában véve is igaz, de kiváltképpen arra nézve, amiről most beszélünk; mert hiszen minden nemes művészet nagysága elbűvöl minket, akár a fáké; de nem így gyökerük és tövük. Mégis, nélkülük nem nőhetne magasra a fa. Engem pedig akár az a szélteben elterjedt szállóige készített rá, hogy munkámban gyönyörűségemet leljem, mely óva int attól, hogy

Pirulva szólj a mesterségről, mely leköt,

akár a te buzgalmad sajtolta ki belőlem e művet: mindazonáltal válaszolnom kellett azoknak, akik, mint gyanítom, gáncsoskodni fognak ellenem. De ha nem úgy állnának is a dolgok, ahogy mondtam, mégis, ki volna oly elvadult, oly faragatlan, hogy amikor törvényszéki működésem, közéleti szerepköröm összeomlott,⁶ megtagadná tőlem az irodalmi foglalatosságot a tétlenség helyett, ami nem nekem való, vagy a szomorúság helyett, ami ellen harcolok? Így tanulmányaim, melyek egykor elkísértek a törvényszékre s a tanácsülésre, most otthonomban szerezzenek örömet; nem csupán ilyesfélékkel, amiket e könyvem felölel, hanem még sokkal jelentősebb, magasabb rendű dolgokkal is. És ha egyszer elkészülnek, bizonyára méltók lesznek ezek az otthonomban megírt alkotások törvényszéki beszédeimhez. De most térjünk rá megkezdett tárgyunk kifejtésére.

44. A szavakat tehát úgy kell elhelyeznünk, hogy vagy a lehető legszebben illeszkedjenek az előzők az utánuk következőkhöz, s a legkellemesebben csendüljenek össze, vagy hogy a szavak megválasztása és összhangja kerek egészet alkosson, vagy hogy arányosan és dallamosan záruljon a körmondat. Nézzük hát az első megoldást, milyen is legyen. Fölöttébb aprólékos gondot igényel ez, hogy olyan legyen, mint egy építmény, és mégse legyen verítékkal összerakva. Mert amilyen véget nem érő, éppoly gyerekes munka is ez; Luciliusnál szellemesen rója fel Scaevola Albiciusnak:

*Mily remekül rendezted a szókat! akárcsak a padlón
pompázó mozaik, csupa kocka-kavics, berakott mű! [END-p222]*

⁶ A caesari diktatúra miatt.

Nem kívánom, hogy ilyen aprólékosnak tűnjék munkád; az íráskészség gyakorlottsága úgyis megkönnyíti majd a mondatfűzés effajta útját. Mert ahogyan olvasáskor a szem, éppúgy beszéd közben is az ösztön előre látja már, mi következik, és elkerüli a szóvégek ütközését a szókezdetekkel, a hangok közötti hézagokat, a darabos hangzást. Mert ha mégoly kedves, mégoly nemes fa a gondolat, ha csiszolatlan szavakkal adod elő, sérti a fület; ennek ítélete pedig fölöttébb szigorú. Erre viszont annyira ügyel a latin nyelv, hogy egyetlen római sem akad, ha mégoly faragatlan is, aki a magánhangzókat ne szépen fűzné egymáshoz. Némelyek mégis megróják e téren Theopompust, mivel oly kínos gonddal kerülte a hangok ütközését; noha mestere, Isocrates is így tett. De nem így Thucydides, és Plato sem, a nála nem kevéssel nagyobb író. És Plato nemcsak a dialógusoknak mondott párbeszédeiben hanyagolta el e kérdést, ahol szántszándékkal így kellett eljárnia, hanem népszerű temetési beszédeiben is, amelyben, athéni szokás szerint, népgyűlés előtt magasztalja a csatákon elesett hősokeket. Ez a beszéde oly nagy tetszést aratott, hogy évről évre, ahogy tudod is, el kellett mondania az évforduló napján. Ebben gyakori a hangzók ütközése; Demosthenes többnyire kerülte ezt mint hibát.

45. Ám ez a görögök gondja; nekünk, ha akarnánk, sem volna szabad különválasztanunk az egyes hangokat. Ezt bizonyítják Cato mégoly darabos beszédei is; ezt bizonyítják a költők valamennyien, kivéve azokat, akik gyakran hagytak hangrést egyes magánhangzók között a verssor kedvéért, ahogy Naevius is:

Vos, qui accolitis Histrum fluvium, atque Algidam!
(Ó, ti Ister partjain, s ti Algidus körül lakók!),

és ugyanott:

Quam nunquam vobis Graii, atque Barbari...
(Amit nektek sosem, se barbár, sem görög...) [END-p223]

Ennius azonban csak egyszer:

Scipio invicte...
(Scipio győzelmes...)

Sőt még magunk is:

Hoc motu radiantis Etesiae in vada ponti.
(Ekkor ront ragyogó tenger tükrére az orkán).

Nálunk ezt nem bocsátanak meg, ha sűrűbben fordulna elő; a görögök azonban még dicséretesnek is tartják. De mit is emlegetem én a magánhangzókat? Gyakran a rövidség kedvéért még a mássalhangzókat is összevonják, úgyhogy így beszélnek: *multi'(s) modis, vasi'(s) argentis, palmi'(s) et crinibus, tecti'(s) fractis*. És van-e merészebb szabadosság annál, hogy még a tulajdonneveket is összevonják a könnyebb kiejtés kedvéért? Ahogyan a *duellum*-ból *bellum*, a *duis*-ből *bis* lett, éppúgy *Bellius*-nak nevezték el *Duellius*-t, aki hajóhadával legyőzte a punokat, noha őseinek neve mindig *Duellius* volt. Sőt, egyes szavakat sokszor nem is a célszerűség kedvéért vonnak össze, hanem a jó hangzás miatt. Mert hogyan is lett volna a ti *Axillá*-tokból *Ala*, ha nem azért, hogy elkerüljék afféle darabosabb hang kiejtését? Ezt a hangot a latin nyelv választékosabb használata kiirtotta még a *maxillae* (*malae*, állkapocs), a *taxillus* (*talus*, kocka), a *vexillum* (*velum*, zászló) és a *paxillus* (*palus*, cövek) szavakból is. Szívesen fűztek össze két külön szót is egygé, ahogy a *sodes*-t *si audes*-ből (tessék), a *sis*-t *si-vis*-ből (ha úgy tetszik); sőt még hármat is, mint a *capsis*-t a *cape si vis*-ből (tessék, fogd). *Ain*'-t mondunk *aisne* (csakugyan?), *nequire*-t *non quire* (nem tudni), *malle*-t *magis velle* (inkább akarni), *nolle*-t *non velle* (nem akarni) helyett. A *deinde*

(azután) és az *exinde* helyett is gyakran *dein-t*, *exin-t* mondunk. És miért? Hát nem világos, mi az oka, hogy így mondjuk: *cum illis* (azokkal), a *cum*-ot azonban *nobis*-szal nem, hanem csak így: *nobiscum* (velünk)? Mert ha amúgy mondanánk, a két szó összefűzése csúful hangzanék, mint ahogy hangzott is volna, ha nem szürom kö- [END-p224] zéjük az „azonban” szócskát. Ebből ered a *mecum* és *tecum* (velem, veled) is, a *cum me* és *cum te* helyett, a *vobiscum*-hoz és *nobiscum*-hoz való hasonlóságuk folytán.

46. Egyesek pedig még a régi idők nyelvét is helyre akarják igazítani – noha már későn –, amikor a *deum atque hominum fidem* kifejezést helytelenítve, *deorum*-ot mondanak helyette. Alig hiszem, hogy tudatlanságból hibáztak őseink; vagy talán a szokás szentesítette a szabadosságot? Nos hát, ugyanaz a költő, aki efféle szokatlan szóösszevonásokkal élt: *Patris mei meum factum pudet* (Apám előtt szégyellem tetteimet), *meorum factorum* helyett; és *Textitur, exitium examen rapit, exitiorum* helyett – ugyanez a költő nem így mondta: *liberum*, ahogy a legtöbben beszélünk, amikor *cupidus liberum*-ot (gyermekszerető) vagy *in liberum loco*-t (gyermekként) mondunk, hanem ahogy mai műbírálóink óhajtják:

Neque tuum unquam in grémium extollas liberorum ex te genus.
(És öledbe nem vonod sosem seregnyi sarjadat.)

És ugyancsak ő:

Namque Aesculapi liberorum...
(Mert Aesculapius-fiaknak...)

Egy másik költő pedig a *Chryses*-ben:

Cives, antiqui amici maiorum meum,
(Polgárok, őseimnek rég barátai),

és nemcsak a szokásos *meum* összevonást használja, de még ennél fülsértőbbet is:

Consilium augurium, atque extum interpretes.
(Madár röptéből, állatbélből jósolók). [END-p225]

Ugyanez a költő így folytatja:

Postquam prodigium horrifera, portentum pavos,
(Szörnyű jelek, rémképek adta rémület),

noha az összevonás nem szokásos minden semleges esetben. Nem is mondanék szívesen *armum*-ot *armorum* helyett, noha ugyancsak Pacuviusnál ez áll:

Nihilne ad te de iudicio armum accidit?
(A fegyverek döntése mit sem oszt neked?)

A *fabrum*-ot, a *procurum*-ot – ahogyan a censori jegyzéken olvasható – már ki mered mondani *fabrorum*, *procorum* (*faber* = ács, *procus* = kérő) helyett, de *duorum virorum iudicium*-ot (a kéttagú testület ítélete), vagy *triumvirorum capitalium*-ot (*tresviri capitales* = börtönfelügyelők) vagy *decemvirorum litibus iudicandis*-t (a peres ügyekben döntő tíztagú testület) sohasem mondanék. Attius pedig így mondta:

Video sepulcra dua duorum corporum.
(Két holttetemnek látom itt sírhantjait).

És ugyancsak ő:

Mulier una duum virum
(Két férfi egy szál asszonya).

Jól tudom, mi a helyes, mégis egyszer úgy beszélek, ahogy a szokás engedi, és hol *proh deum*-ot mondok, hol *proh deorum*-ot (ó, az istenekre); máskor pedig, ahogyan kell, *trium virum*-ot mondva, és nem *virorum*-ot, *sestertium nummum*-ot (sestertius = pénz), és nem *nummorum*-ot – minthogy ezeknél nem szokásos a kétféle alak.

47. Hát még, hogy egyesek tiltják a *nosse, iudicasse* (tudni, ítélni) alakokat beszédünkben, és *novisse*-t, *iudicavisse*-t parancsolnak ránk! [END-p226] Mintha bizony nem tudnánk, hogy az ige teljes alakja a szabályos, de a rövidebb alakot is szentesítette már a szokás. Íme, Terentiusnál mindkét igealak:

Eho, tu cognatum tuum non noras?
(Rokonod, hahó, nem ismered meg?)

Majd ugyancsak nála:

Stilphonem, inquam, noveras?
(Stilphót, ha mondom, ismered?)

A *siet* teljes igealak; a *sit* rövidített. Mindkettő szabadon alkalmazható, ahogyan egy mondaton belül is:

Quam cara sintque, post carendo intelligunt,
Quamque attinendi magni dominatus sient.
(Hiányukból megértik majd, mily kedvesek,
s hogy mily királyi kincs, kezükben tartani).

Én a magam részéről semmi kivetnivalót nem találok ebben:

... *Scripsere alii rem*
(... Ezt már mások megírták),

noha helyesebbnek érzem a *scripserunt* alakot; de szívesen hódolok a jóhangzást szolgáló szokásnak. *Idem campus habet*, mondja Ennius, és helyesnek tartja az *In templis isdem* alakot is. Az *eisdem* ugyan helyesebb alakja a szónak, de mégsem oly kellemes csengésű; az *iisdem* pedig rosszul hangzik. A szokás szentesítette a szabálysértést, fülünk gyönyörködtetésére; magam is szívesebben mondok *pomeridiana quadrigae*-t *postmeridiana* (délutáni), és *mehercule*-t *mehercules* (Herculesre!) helyett. Hiszen a *non scire* ma már barbár csengésű, a *nescire* sokkal kellemesebb. És miért mondunk *meridies*-t (dél), miért nem *medidies*-t? Gondolom, mivel az utóbbi darabosan hangzott. Egyik [END-p227] előljáró szócskánk, az *abs* ma már csak hivatalos jegyzékekben található, de még azoknak sem mindegyikében; másutt, a beszédben megváltozott az alakja. Íme, ma így mondjuk: *amovit*, *abegit abstulit* (eltávolított, elűzött, elvitt) – úgyhogy már azt sem tudod, az *ab* vagy az *abs*-e a helyes. Hogyisne, ha még az *abfugit* (elfut) is rossz hangzásúnak tetszett, s az *abfer*-t is elvetették, inkább *aufugit*-ra., *auffer*-re változtatva. Az *ab* előljáró szócska ilyen alakjában nem is fordul elő más igében e kettőn kívül. Amikor pedig a *notus*, *navus*, *narus* (híres, tevékeny, hozzáértő) alapszavakhoz *in* előljáró szócskát is illesztettek, kellemesebb csengésűnek találták az *ignotus*, *ignavus*, *ignarus* szóalakokat a szabályszerűeknél. Ma már így mondjuk: *ex usu*, *e republica* – minthogy az elsőben magánhangzó következik az x-re, a másodikban pedig nehézkes hangzás

támadna, ha nem küszöbölnék ki a mássalhangzót; ugyanígy az *exegit, edixit, extulit edidit* (elkergetett, kihirdetett, kivitt, kiadott) szavakban is. Az előjáró szócska gyakran meg is változtatja utolsó hangját a hozzá kapcsolódó ige első hangjának hatására: *suffugit, summutavit, sustulit* (menekült, elcserélt, helytállt).

48. És mit mondjunk az összetett szavakról? Mennyivel finomabban hangzik az *insipiens*, (oktalan) mint az *insapiens*, az *iniquum*, (méltánytalanság) mint az *inaequum*, a *triceps* (háromfejű), mint a *triceps*, a *concisum* (szétdarabolt), mint a *concaesum*! Ezek alapján egyesek *pertisum*-nak mondanák még a *pertaesum*-ot (megunt) is; de már ezt nem szentesítette a szokás. Valóban, van-e választékosabb annál, amit a nyelvhasználat teremtett, a szabályok ellenére? Így az *inclutus*-t (híres) rövid szókezdő magánhangzóval mondjuk, az *insanus*-t (őrült) viszont hosszúval; éppígy az *inhumanus*-t (embertelen) rövid, s az *infelix*-et (szerencsétlen) hosszú hangzóval. És néhány szóban, melyeknek kezdő hangzója *sapiens*-ével és *felix*-ével azonos, hosszan ejtjük az in szócska i-jét: a többiben mindenütt röviden. Ugyanígy *composuit, consuevit, concrepuit, confecit* (összerakott, hozzászokott, zörgött, előteremtett) esetében is. Kérdezd meg a szabályt: helyteleníti; föllebbezz a saját füledhez: jóváhagyja. Hogyan, miért? Mert a fülnek így tetszik; a beszédnek pedig a fül gyönyörűségét kell szolgálnia. Még jómagam is, tudván, hogy őseink kiejtésében sehol sem szerepelt hehezet, csupán magánhangzók előtt, így ejtettem ki [END-p228] egyes szavakat: *pulcri, Cetegi, triumphi, Carrago*: végül is, noha kissé későn, saját fülem kényszerített a helyes kiejtésre; így a nyelvhasználatból eredő efféle hibákat a köznyelvnek engedtem át, s jómagam a tudós szabályokhoz alkalmazkodtam. Mégis így mondjuk: *Orcivii, Matones, Otones, Caepiones, sepulcra, coronae, lacrymae* – mert ítélőbíránk, a fül megengedi. Ennius mindenkor *Burrus*-t mondott, sohasem *Pyrrhus*-t; nála *vi patefecerunt Bruges* (erővel kitérték a frígek), és nem *Phryges*, a régi könyvek bizonyosága szerint. Akkoriban még nem használtak görög hangzókat; most pedig kettőt is használunk. És noha őseink lehetetlennek találták, hogy *Phrygum*-ot, *Phrygibus*-t mondjanak, azaz hogy csak egy-két görög hangot ejtsenek a „barbár” függő esetekben⁷ – az alanyesetben viszont megmaradt a tiszta görög szóalak –, ma mégis *Phryges*-t és *Phrygum*-ot mondunk a jóhangzás kedvéért. Sőt, ami ma már egy kissé parasztosnak látszik, egykor csiszolt beszédnek számított: az *-us* végű szavak – mint pl. *optumus* – végső hangját elnyelték, ha nem következett rá magánhangzó. Így nem támadt mássalhangzótorlódás a verslábakban, amit most kínosan kerülnek a mai költők. Akkoriban tehát így beszéltek: *Qui est omnibu' princeps* (Aki mindenki közül az első), és nem *omnibus*; és: *vita illa dignu', locoque* (arra az életre és arra a helyre méltó) és nem *dignus*. Nos, ha az ösztönös nyelvhasználat ily nagy csiszolója a szavaknak jóhangzás tekintetében, mit nem várhatunk még magától a szó művészetétől s e tudománytól?

Rövidebben szoltam e kérdésekről, mint ha csak erről a tárgykörről értekezni, mert hiszen messzire ágazó terület a szavak természete és használata, mégis hosszasan, mint ahogy kitűzött feladatomból megkövetelte volna.

49. Minthogy azonban a gondolatok és szavak megítélése az ész dolga, a jóhangzás és a ritmus ítélőbírója pedig a fül; és minthogy az előző az értelem, az utóbbi pedig az élvezet hatáskörébe vág, amabban a gondolkodás, emebben az ösztön jut inkább szerephez. Vagy semmibe kell vennünk tehát azoknak gyönyörködtetését, akiktől elismerést várunk, vagy meg kell találnunk az útját-módját, hogy elsajátítsuk e művészetet.

Nos hát, két dolog gyönyörködteti a fület: a jóhangzás és a ritmus. [END-p229] Az utóbbiról majd később; most a jóhangzást vesszük vizsgálat alá. Ami a szavakat illeti, ahogy fentebb már megmondtuk, a lehető legjobb hangzásúakat kell összeválogatnunk, de nem afféle keresetten csengő-bongó szavakat, mint a költők, hanem a köznyelvből valókat. Az ilyesmi, mint *Qua ponto ab Helles*, meghaladja a mértéket; az *auratus aries Colchorum* (a colchisi aranygyapjas kos) viszont ragyogó szavakkal ékes verssor. Ezzel szemben egy-egy kellemetlen zöngétlen hang sűrű ismételtetése tönkreteszi a jóhangzást:

*Frugifera et ferta arva Asiae tenet.
(Úr Ázsiának fű-fa termő földjein.)*

⁷ Vagyis a latin deklinált („ragozott”) főnévalakokban.

Érjük be hát a mi jó latin szavaink egyszerűségével, és ne hajszoljuk a görög szavak csillogását – ha csak nincs ellenünk így beszélni: *Qua tempestate Paris Helenam...* (Abban az időben, mikor Paris Helénát...) és a többi. Ezt a stílust kövessük inkább, és kerüljük az efféle darabosságot: *Habeo istam ego perterriticrepam* – vagy: *Versutiloquas malitias* (csavarosbeszédű gonoszságokat).

De nem elegendő a szavak értelmes elrendezése; az is lényeges kérdés, hogyan végződnek a mondatok. Hiszen ahogy mondtuk, ezt is a fülünk ítéli meg. A mondat zárulása vagy a szavak elrendezésétől függ, és ez mintegy magától dallamos, vagy bizonyos fajta szavaktól, melyek összecseengenek; ezek hasonló végződésük alapján, illetve a rokon vagy az ellentétes fogalmak szembeállítására révén természetüknél fogva dallamosak, még ha nem csiszolgatjuk is őket szándékosan. Az ilyesfajta művészi összhangra, mint tudjuk, először Gorgias törekedett. Íme, egy példa erre a Milo érdekében mondott beszédemből: *Est enim, iudices, haec non scripta, sed nata lex; quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa, arripuimus, hausimus, expressimus; ad quam non docti, sed facti; non instituti, sed imbuti sumus.* (Ez a törvény, bírák, nem írott, hanem velünk született törvény, amit sohasem tanultunk, hallottunk, olvastunk, hanem magától a természettől ragadtuk el, belőle merítettük, csikartuk ki; nem tudósok vagyunk ebben, hanem rátermettek, nem műveltek, hanem beavatottak.) Az egész oly szervesen összefügg, hogy úgy érezzük, e mondatban az [END-p230] összhang nem csiszolás eredménye, hanem önmagából folyik. És ugyanezt érezzük az ellentétek szembeállításakor is – mint az itt következő mondatban –, ahol nemcsak dallamos a beszéd, hanem szinte verssorokat is alkot:

Eam, quam nihil accusas, damnas
(Elítéled, kit semmi vád sem ért.)

Condemnas-t mondana *damnas* helyett, aki nem akarna verssort kerekíteni.

Bene quam meritum esse autumnas, dicis male mereri.
Id, quod scis, prodest nihil; id quod nescis, obest.
(Ami jó szolgálat, úgy hiszed, azt rossz szolgálatnak mondd.
Amit tudsz, mit sem ér; amit nem tudsz, károdra van.)

Éppen az ellentétek szembeállítására teszi verssé e sorokat. Szónoki beszédben úgy hangzanék ez arányosan: *Quod scis, nihil prodest; quod nescis, multum obest.* (Amit tudsz, az mit sem ér; amit nem tudsz, az nagyon is károdra van.) Az a nyelvi alakzat, amit *antithesis*-nek neveznek a görögök, vagyis az ellentétek szembeállítására, saját természeténél fogva arányosan tagolt szónoki mondatot eredményez mindenkor, minden művészi csiszolás nélkül.

A régiek már Isocrates előtt is kedvelték az effajta mondatszerkesztést, kiváltképpen Gorgias; az ő beszédeiben többnyire maga az arányos tagolás eredményezi az összhangot. A magam műveiben is számos példa akad erre; így a Verres elleni negyedik vádbeszédemben: *Conferte hanc pacem cum illo bello; huius praetoris adventum, cum illius imperatoris victoria; huius cohortem impuram, cum illius exercitu invicto, huius libidines, cum illius continentia; ab illo, qui cepit, conditas, ab hoc, qui constitutas accepit, captas dicetis Syracusas.* (Vessétek egybe ezt a békét azzal a háborúval; e praetor érkezését ama hadvezér győzelmével; ennek szennyes gyülelész népét verhetetlen seregével amannak; ennek féktelen kicsapongásait önmérsékletével amannak; Syracusáét ő alapította, aki egykor ostrommal vette be; és ez, aki jól ren- [END-p231] dezett városként vette át, ez vette be ostrommal, mondanátok.) Nos, ismerjük meg akkor a mondatoknak e belső lüktetését.

50. Fejtsük ki tehát e harmadik kérdést: milyen is a tökéletes szónoki beszéd belső lüktetése. Ha akadnak, akik nem érzékenyek erre, nem tudom, miféle fülük van, vagy milyen emberi vonás van bennük. Mert az én fülem a kerekded, szépen zengő mondatokban gyönyörködik; a rövid mondatok sértik, s a dagályosokat sem szereti. De minek beszéljek a magam füléről? A népgyűléseken is sűrűn hallható a tetszésnyilvánítás, amikor egy-egy szónoki körmondat szépen hangzik el. Azt várják ugyanis a hallgatók, hogy jól összefűzzék a szavak a gondolatot. Nem így volt ez a régi kor

embereinél. De szinte csak ez az egy hiányzott szónoki beszédeikből; hiszen megválogatták szavaikat, s a komoly vagy könnyed gondolatokat is megtalálták mindenkor; de csak lazán fűzték össze a szókat, nem kerekítették ki művészi mondataikat. „Csakhogy éppen ez az, ami gyönyörködtet!” – mondhatná valaki: „Hát miért van az, hogy a szegényes színezésű régi festmény jobban tetszik, mint ez a mai, tökéletes kép?” Akkor hát, úgy hiszem, visszatérhetünk a művészet kezdeteihez, s az újabb eredményeket akár el is vethetjük.

Az ősi neveket dicsekedve emlegetik viselőik. Van is tekintélye az ősi kornak ama példás tettek alapján, ahogyan az agg kornak is, az évek súlyánál fogva. Mindez számomra is fölöttébb tiszteletre méltó; és nem marasztalom el annyira fogyatékoságaiért az ősi kort, amennyire meglevő értékeiért dicsérem. Hiszen értékei, megítélésem szerint, nagyobbak voltak, mint fogyatékoságai. Így becsesebb a szavak és gondolatok bősége, melyben őseink dúskálkodtak, mint a körmondatok kicsiszolása, mellyel nem foglalkoztak. Az utóbbi csak később jött divatba, de úgy hiszem, ők is éltek volna vele, ha már ismert és szokásos dolog lett volna; hiszen látjuk, hogy amióta divatba jött, minden nagy szónok élt vele.

51. Egyesek azonban gyűlöletesnek tartják, ha valaki még közéleti, törvényszéki beszédeiben is a mondatok belső muzsikájára, a görög *rhythmos*-ra törekszik. Mert úgy tetszik, nagyon is behálózza a füleket az a szónok, aki még közéleti beszédében is a jóhangzást hajhássza. Ebbe kapaszkodnak azok, akik maguk töredezett, csonka mondatok- [END-p232] ban beszélnek, és az épkézláb, kerekded beszédű szónokokat gáncsolják. Ha üres szavakról, sekélyes gondolatokról van szó, méltán teszik; de ha magvas a mondanivaló, választékosak a szavak, miért akarják lesántítani, szárnyát szegni a beszédnek, amikor együtt szárnyalhatnak a gondolattal? Hiszen ez a gyűlöletes ritmus nem tesz egyebet, mint hogy szavakkal illő keretbe foglalja a gondolatot. A régiek is eljutottak idáig, bár többnyire pusztán véletlenül, de gyakran ösztönös megérzésből is; és amit oly fölöttébb magasztalnak bennük, az csaknem mindig az arányos, kerek beszéd. A görögök már közel négyszáz esztendeje nagyra becsülik ezt; mi azonban csak nemrégiben ismertük fel értékét. Ha tehát az ősi korok művészetét lebecsülő Ennius kijelenthette:

Verset ahogy faunok fújtak régente, s a jósok...

én miért ne szólhatnék ugyanígy a régi időkről? Hiszen én nem akarom azt mondani: „ezelőtt...”, ahogyan Ennius; sem, amit a következő sorokban mond: „Mi mertünk elsőnek kaput tárni...” Mert olvastam és hallottam jó néhány olyan hajdani szónokról, aki csaknem tökéletes körmondatokban beszélt. És azok, akik nem jutottak el idáig, nem érik be azzal, hogy nem vetik meg őket; még a dicséretet is elvárják. Ami engem illet, dicsérem is ama régieket, és méltán, akiket követendő példaképüknek mondanak emezek, noha még e régiekben is találok némi kivetnivalót. De semmiképpen sem dicsérem azokat, akik csak példaképeik hibáit utánozzák, és igen távol állnak attól, hogy jó szónokok legyenek.

De ha már ilyen műveletlenek, ilyen botfűlűek, legalább meghajolnának a legtudósabb férfiak tekintélye előtt! Isocratesről és tanítványairól nem is beszélek: Ephorusról és Naucratesről, noha a szónoki beszéd szerkesztésében és kicsiszolásában a legbiztosabb útmutatók, mivel ők maguk is kiváló szónokok, de volt-e valaha is tudósabb, élesebb elméjű, tüzeesebb szellemű férfi Aristotelesnél, mondanivalójának kiválasztása vagy megítélése szempontjából? Mégis, ki harcolt hevesebben Isocrates ellen? Aristoteles tehát ellenzi a versritmust a szónoki beszédben, a mondat belső ritmusát viszont megköveteli. Tanít- [END-p233] ványa, Theodectes, a fölöttébb csiszolt elméjű író és művész, ahogy Aristoteles is gyakran megjegyzi, ugyanígy vélekedett és ugyanezt tanította. Theophrastus pedig még tüzetesebben szól minderről. Ki tűrné hát azokat, akik nem ismerik el e nagyok tekintélyét – ha ugyan egyáltalán ismerik tanításukat. De ha már egyszer így áll a dolog – mert nem hihetem, hogy másként volna –, hogyhogy nem hallgatnak a saját józan eszükre? Semmit sem látnak üresnek, csiszolatlanak, csonkának, döcögősnek, vagy éppen dagályosnak saját beszédeikben? A színházban bezzeg az egész közönség felhördül, ha csak egyetlen szótag időmértékét is elvétí a színész! Pedig a tömeg nem ismeri a verslábakat, semmiféle szabályos ritmusról sincs fogalma; még azt sem tudja, mi az, ami fülsértő számára, és hogyan, miért. De a hosszú és rövid szótagok, az éles és tompa hangok

helyes megítélését már maga a természet adta meg hallásunknak.

52. Óhajtod-e hát, Brutusom, hogy ezt a kérdést tüzetesebben is kifejtsük, mint a korábbi szónokok, akik erről és még sok egyébről is számos megfigyelést hagytak ránk? Vagy beérhetjük azzal is, amit ők mondtak ezekről a dolgokról? De minek is kérdelem, hogy óhajtod-e; hiszen oly páratlan műveltséggel megírt leveleiből úgyis kitűnik, mily forró óhajod ez. Kifejtem tehát először is eredetét, majd okát és természetét, végül pedig helyes alkalmazását az arányosan tagolt szónoki körmondatnak.

Mert akik Isocratest legjobban csodálják, éppen azt emelik ki legfőbb érdemékként, hogy elsőnek vitt ritmust a szónoki beszédbe. Mert amint észrevette, hogy a szónokokat komolysággal hallgatják, a költőket viszont élvezettel, akkor a hagyomány szerint, a prózaritmushoz folyamodott, és divatba hozta a szónoki beszédben is, részint a fülek gyönyörűségére, részint, hogy a változatosság elűzze az unalmat. Ez az állításuk részben igaz ugyan, de mégsem teljes egészében. Mert azt valóban el kell ismernünk, hogy senki sem volt Isocratesnél járatosabb a prózaritmus alkalmazásában; de elsőnek mégis Thrasymachus fedezte föl, és fennmaradt műveiben mindenütt pazar bőségben él is vele. Mert az imént említett stílusbeli sajátosságokat: a rokon fogalmak összefűzését, a hasonló végződést, az ellentétek szembeállítását, melyek önmaguktól, minden csiszolgatás nélkül is többnyire ritmikusan zár-[END-p234] ják a körmondatot, Gorgias találta fel elsőnek, de mértéktelenül élt is velük. Ez pedig, amint már az előbb is mondtunk, a szavak elrendezésének egyik fajtája a három közül. Mindkét említett szónok korban megelőzte Isocratest; az utóbbi pedig csak mértéktartásban múlta felül őket, de eredetiségben semmiképp. A szóképek és az új szavak használatában ugyanis éppúgy óvatosabb volt náluk, mint a prózaritmus alkalmazásában. Gorgias viszont oly mohón élt a stílusbeli sajátosságokkal, ezekkel a szerinte oly ünnepi ékességekkel, hogy mértéktelenül vissza is élt velük. Mindezt Isocrates, noha mint ifjú, tanítványa volt Thessaliában a már élemedett korú Gorgiasnak, csak mértékkel vegyítette beszédeibe. Sőt, évei múltával – mert csaknem száz esztendő telt meg – kitépte magát a prózaritmus szoros gúzsából, s ezt nyíltan meg is írta a Fülöp macedon királynak ajánlott könyvében, amikor már nagyon öreg volt. Ebben kifejti, hogy már sokkal kevésbé hódol a prózaritmusnak, mint korábban tette. Így nemcsak elődei, hanem önmaga felfogását is helyreigazította.

53. Most tehát, miután ismerjük már a szép szónoki beszéd megalkotóit és első művelőit, és fényt derítettünk eredetére, keressük meg immár okait is. Ezek oly nyilvánvalóak, hogy csodálom, hogyan nem keltették fel őseink figyelmét, mivel gyakran megesett, hogy merő véletlenből is szépen, kikerekítve szónokoltak. Bizonyára észre kellett venniük, hogy amit a véletlen okozott, kellemes volt; s ez ösztönzőjük lehetett volna önmaguk utánzására. Mert a fül, vagy még inkább a fül híradására a lélek, valamiképp a természettől eredően minden hang helyes mércéjét magában rejti. A kelleténél hosszabb vagy rövidebb hangzást is észreveszi tehát, és mindig tökéleteset, szabályosat kíván. Megérzi, ha csonka és mintegy megsabdalt a mondat. S ez sérti, mintha csak jogos osztályrészétől fosztották volna meg. De még inkább tiltakozik a túlon túl hosszú mondatok ellen, melyek féktelenül túllépik a természetes terjedelmet. Ebben is, ahogy a legtöbb dologban, a szerfölött sok élesebben sérti a fület, mint a kevésnek látszó. Ahogyan tehát a költészet, a vers is a fül megszabta követelményekből, az érzékeny fül megfigyeléseiből született, éppúgy a prózai beszédben is észrevették – noha jóval később, de ugyancsak a természet [END-p235] ösztönzésére –, hogy a szavaknak bizonyos lejtése és egymással összecsengő végződése van.

Most tehát, minthogy a prózai beszéd ritmusának okát is felderítettük, fejtsük ki immár, ha úgy tetszik, harmadik pontunkat: e ritmus természetét. Ennek megvitatása nem fűződik ugyan szorosan kitűzött tárgykörömhöz, de a szó művészetének titkai közé tartozik. Mert fölvetődhet a kérdés: mi is a prózai beszéd ritmusa, hová sorolható, miből ered; és hogy csak egyféle lehet-e, vagy kettő, sőt többféle is; hogy miképpen épült fel, mi a célja, és mikor, hol, hogyan alkalmazható a hallgatóság gyönyörködtetésére.

De ahogy a legtöbb kérdés esetében, itt is kétféle útja van a vizsgálódásnak: egy hosszabb és egy rövidebb, amely egyszersmind egyszerűbb.

54. A hosszabb vizsgálódás legelső kérdése pedig: van-e egyáltalában ritmikus prózai beszéd; mert egyesek szerint nem is létezik. Ebben ugyanis nincs semmi szilárd támpont, miként a versben; és még a prózaritmus megléte mellett kardoskodók sem tudnak számot adni róla: miért állítják ezt. Továbbá:

ha van is ritmus a prózai beszédben, milyen az, vagy milyenek? És hasonló-e a vers ritmusához, vagy valami másfajta? És ha a vers ritmusához hasonló, melyik fajta verssoréhoz vagy verssorokéhoz? Egyesek ugyanis csak egyfajta prózaritmust ismernek el, mások többfélét, ismét mások valamennyit, ami csak megvan a versben. Továbbá: bármilyen legyen is ez, akár egy-, akár többféle: vajon közös-e valamennyi fajta szónoki beszédben? Mert hiszen más műfajt képvisel az elbeszélés, mást a meggyőzés, ismét mást a tanító célzatú szónoki beszéd. Vagy talán más-más ritmust kell alkalmaznunk a beszédek különféle fajtái szerint? És ha közösek, melyek azok? Ha pedig különbözők, miben térnek el egymástól? És a szónoki beszédben miért nem olyan szembetűnő a ritmus, mint a versben? És végül: ez a ritmikusan nevezett próza pusztán magából a ritmusból ered-e, vagy valami különleges szófüzésből, vagy talán a szavak természetéből? Vagy mindebből egyszerre úgy, hogy a ritmus az időtartam által, a szófüzés a hangok által, és maga a szavak természete mintegy a beszéd díszvirágaként tündököl elénk? Vagy mindezek forrása a szófüzés, ebből fakad a ritmus is, és mindaz, amit a szónoki beszéd díszvirágának nevezünk, a görögök pedig, ahogy már [END-p236] említettem, *skhemák*-nak? De nem egy és ugyanaz a jóhangzás, mely kedvez a fülnek, a tökéletes arány és a szavak ragyogó összecsengése; ámbár az utóbbi közeli rokon a ritmussal, minthogy többnyire önmagában is tökéletes. A szavak elrendezése viszont mindkettőtől különbözik; ez teljes egészében az ünnepélyes, vagy a kellemesen zengő jóhangzást szolgálja.

Körülbelül ezekben kell tehát a ritmus természetét keresnünk.

55. Nem nehéz felismernünk tehát, hogy a szónoki beszédnek is van bizonyos ritmusa. Ezt a fül dönti el; méltánytalan volna tehát, ha nem ismernénk el ezt a tényt – pedig megesis –, még ha nem tudjuk is felderíteni, miért van így. Hiszen maga a vers sem az értelem leleménye, hanem a természeté, az ösztönös érzéké; az értelem csak tudatosította a vers lényegét, egyes elemeit felmérve. A természet utánzása és a megfigyelés ekként hozta létre a művészetet.

A versben azonban világosabban felismerhető a ritmus, noha egyes versmértékek szinte kötetlen beszédnek tűnnek, ha nem énekelve adják őket elő. Főként ama költők színe-javának műveiben van ez így, akiket a görögök *lyrikoi*-nak neveztek. Ha ezeket megfosztod a muzsikától, szinte csak pusztán prózai beszéd marad belőlük. A mi költőinknél is sűrűn találunk efféle verssorokat, mint például a *Thyestes*-ből az itt következőt:

*Quemnam te esse dicam? qui tarda in senectute...
(Minek is nevezzelek, ki hajlott agg gyanánt...),*

S az ezt követő sorokat. Fuvolakíséret nélkül ezek a kötetlen prózai beszédhez hasonlíthatóak. A vígjátékírók senariusai pedig, mivel fölöttébb hasonlóak a köznapi beszédhez, gyakran oly kevésbé emelkedett hangvételűek, hogy olykor alig ismerhetők fel bennük a ritmus, a vers nyomai. Hát még a szónoki beszédben mennyivel nehezebb felfedezni a ritmust, mint a versben!

Egészében véve két dolog fűszerezi a szónoki beszédet: a szavak és a ritmus varázsa. A szavak a beszédnek mintegy nyersanyagát alkotják, a ritmus pedig csiszolásukra szolgál. De ahogy egyéb dolgokban, ebben is előbb tettek eleget a szükségszerűség, mint a gyönyörködte- [END-p237] és követelményeinek; úgyhogy az egyszerű, cicomátlan beszédet, mely pusztán a gondolatok kifejezésére szolgál, számtalan sok évszázaddal előbb fedezték fel, mint a ritmus hullámozását a fül gyönyörködtetésére.

56. Így tehát sem Herodotusnál, sem kortársainál és elődeinél nyoma sincs a prózaritmusnak, hacsak nem elvétve, merő véletlenből. A legrégebb írók nem tesznek említést róla, noha számos tanításuk maradt ránk a szónoklattal kapcsolatban. Hiszen mindig előbb ismeri fel az ember azt, ami egyszerűbb, s ami elsőbrendűen szükséges. Így tehát a szóképeket, az átvitt értelmű és az összetett szavakat egykönnyen fölfedezték, hiszen a szokásos köznapi beszédből merítették őket. A prózaritmust viszont nem hazulról hozták magukkal, s ez nem is állt semmiféle kapcsolatban, semmiféle rokonságban a köznapi beszéddel; ezért csak valamivel később ismerték meg és fedezték fel, hogy csiszolttá teszi a beszédet, és megadja neki mintegy a végső simításokat. Ha tehát az egyik fajta szónoki beszéd tömör és részekre aprózott, a másik viszont terjengős és dagályos, ez szükségképp nem a szavak természetéből adódik, hanem a hosszú és rövid hangközök váltakozásából, melyek

keresztül-kasul beszöve a beszédet, hol lassúbbá, hol pergőbbé teszik, s a ritmus is szükségképp ilyen jelleget ölt. Mert a már oly gyakran emlegetett körmondatot maga a ritmus ragadja, sodorja magával egészen a befejezésig, amikor is nyugvópontra tér. Világos tehát, hogy a szónoki beszédet a prózaritmus törvényei kötik, de nincs versben írva.

Most pedig vizsgáljuk meg immár: vajon ez a ritmus költői ritmus-e, vagy másféle természetű? Nos hát, költői ritmuson kívül nincs semmiféle ritmus, minthogy mindegyiknek meghatározott versmértéke van. Valamennyi olyan természetű, hogy e háromféle változat egyike: az ütemet alkotó, három időegységből álló versláb egyik alkotórésze szükségképpen vagy egyenlő hosszúságú a másikkal, vagy kétszer, vagy másfélszer olyan hosszú, mint a másik alkotórész. Így a dactylus az első, az iambus a második, a paeon a harmadik fajtához tartozik. És hogy ne fordulnának elő egy-egy mondatban ezek a verslábak? Ha rendben rakjuk össze őket, szükségképp ritmikus beszédet eredményeznek. [END-p238]

De fölvetődik a kérdés: milyen verslábát vagy verslábakat alkalmazzunk leginkább? Egykönnyen belátható, hogy a prózai beszédbe bármelyik belekerülhet; hiszen nemegyszer szinte verset mondunk beszéd közben merő vigyázatlanságból. Ez ugyan súlyos hiba; ám mikor beszélünk, nem tudjuk megfigyelni, meghallgatni önmagunkat. Valóban, a versus senariust és a Hipponacteust aligha lehet elkerülnünk; hiszen beszédünk jórészt iambusokból áll. De ezt a verslábát könnyen elfogadja a hallgatóság, hiszen oly mindennapos. Beleszójuk azonban beszédünkbe a kevésbé mindennapos verslábakat is vigyázatlanságból, s ez nagy hiba, amit előrelátón el kell kerülnünk. Hieronymus, a jeles tudományú peripatetikus filozófus, Isocrates számos könyvéből vagy harminc verset is kiszemelt, többnyire senariusokat, de még anapaestusokat is; mi lehet ennél szörnyűségesebb?! Az összeválogatásban ugyan rosszindulatúlag járt el, mert az egyik mondat első szavának első szótagját levágta, a rákövetkező mondat első szótagját pedig a megelőző utolsó szóhoz kapcsolta. Így keletkezett az az anapaestus, melyet *Aristophaneus*-nak neveznek. Szinte elkerülhetetlen, hogy ez elő ne forduljon, és nem is lényeges erre ügyelnünk. Ugyanakkor Isocrates bírálója, pontosan azon a helyen, ahol kifogást emel – ahogy tüzetesen megvizsgálva észrevettem –, maga is senariusokban beszél. Ismerjük el tehát, hogy a kötetlen beszédben is van ritmus, s hogy a szónoki beszéd mértékei a költői versmértékekkel azonosak.

57. Most az következik tehát, hogy megvizsgáljuk: milyen versmértékek illenek leginkább a szónoki beszédbe. Egyesek ugyanis az jambust tartják a legalkalmasabbnak, mivel ez áll legközelebb a köznapi beszédhez; ez okból alkalmazza a drámai költészet is, mint a természetes beszédmodot leginkább megközelítő versmértéket. Ezzel szemben mások szerint a dactylus jobban illik a hexameteres verssorok ünnepélyes hangvételéhez. Ephorus pedig, a középszerű, de kiváló iskolából kikerült szónok a paeont vagy a dactylust alkalmazza, a spondaeust és a trochaeust viszont kerüli. Úgy véli: minthogy a paeonnak három, a dactylusnak két rövid időegységet tartalmazó szótagja van, ezek rövidege és gyorsasága sebesebben pergeti le a mondatokat; a spondaeus és a trochaeus esetében viszont éppen ellenkezőleg történik: mivel az egyik két hosszú, a másik egy hosszú és egy rövid szótagból [END-p239] áll, az első nagyon is lelassítja, az utóbbi nagyon is zaklatottá teszi a beszédet, s így a helyes ütemet egyik sem találja el. De az előbbieket is tévednek, és Ephorus felfogása is hibás. Mert akik a paeont elvetik, nem látják, mily kellemes csengésű s amellet ünnepélyes verslábát vetnek el maguktól. Aristoteles már távolról sem így gondolkodik; szerinte a hősi versmérték fenségesebb, mint amit a kötetlen beszéd igényel; az iambus pedig nagyon is köznapi beszédből fakad. Így a prózában nem tartja helyesnek sem a közönséges, kevésbé emelkedett, sem a fennen szárnyaló, magasztos hangvételt; de mégis azt kívánja: legyen méltósággal teljes, hogy mentől nagyobb csodálatra ragadja hallgatóságát. A trochaeust pedig, és a vele azonos időtartamú choreust *cordax*-nak nevezi, minthogy sűrű szökdelésükben és élénk pergésükben nincsen semmi méltóság. Így a paeont tartja a legmegfelelőbbnek, és szerinte él is vele mindenki, csak hogy maguk sem veszik észre. Ez pedig a harmadik, s a fent említett kettő között álló versláb Aristoteles szerint; és olyan e verslábak szerkezete, hogy időmértékük egymás közötti aránya vagy másfélszeres, vagy kétszeres, vagy egymással egyenlő. Az imént említett verslábak tehát csak a beszéd célszerűségét szolgálták, semmiképp sem annak ünnepélyességét. A versekben azonban leggyakoribb az iambus és a dactylus; ahogyan tehát prózai beszédben kerüljük a verset, éppúgy óvakodnunk kell attól is, hogy ez a két versláb túlságosan sűrűn

forduljon elő benne. Mert egészen másvalami a prózai beszéd, és nincs, ami homlokegyenest ellenkezőbb volna, mint próza és vers. A paeon viszont kevésbé alkalmas verselésre; ezért ezt sokkal könnyebben veszi át a szónoki beszéd. Ami Ephorust illeti, ő még azt sem ismeri el, hogy a spondaeus, melyet kerül, egyenértékű a dactylusszal, melyet szívesen alkalmaz; szerinte ugyanis a szótagszám és nem az időtartam alapján kell mérnünk a verslábakat. Ugyanígy tesz a trochaeus esetében is, mely időértékben az iambusszal egyenlő; de nem jól hangzik a körmondat végén, mert oda jobban illenek a hosszú szótagokra végződő szavak. A paeonról egyébként Theophrastus és Theodectes is ugyanazt állítja, mint Aristoteles. Én pedig úgy gondolom, a szónoki beszédben valamennyi verslábnek szerepelnie kell, vegyesen s mintegy tarka összevisszaságban, hiszen nem kerülhetnénk el a megrovást, ha mindig ugyanazokat a verslábakat alkalmaz- [END-p240] nánk. Mert a szónoki beszéd sem olyan dallamos nem lehet, mint a vers, sem olyan dallamtalan, mint a köznapi beszéd. Az első nagyon is kötött, úgyhogy mesterkéltnek tetszik, az utóbbi viszont nagyon is kötetlen, úgyhogy útszélinek, közönségesnek látszik; ezért amaz nem gyönyörködtet, emezt pedig utálad. Legyen tehát a szónoki beszéd, ahogy már fentebb is megmondtam, verslábakkal színes és helyes arányban elvegyített, azaz ne legyen se kötetlen, se teljes egészében ritmikus; színesítse legfőképp a paeon – ha már ily jeles tanítómester javasolja –, de a többi versmérték is szerepeljen benne, melyeket Ephorus elvet.

58. Most arról kell szólanunk, milyen versmértékeket keverjünk egymással, mint a bíort, és hogyan, továbbá, hogy egy-egy versmérték a szónoki beszéd mely fajtáihoz illik a legjobban. Az iambus a hétköznapi, nem éppen emelkedett hangvételű beszédekben a leggyakoribb; a paeon az ünnepélyesekben, a dactylus viszont mind a kettőben. Ezeket kell váltogatnunk és egymással elvegyíteni a változatos tárgyú, folyamatos szónoki előadásban. Így a hallgatóság észre sem veszi a gyönyörködtetésére kieszelt csselfogást, a beszéd míves kikerekítésére irányuló szándékot. Ez annál inkább rejtve marad előttük, ha magvas mondanivalóval, súlyos szavakkal ékes a beszédünk. A hallgatóság ugyanis erre a két dologra fordítja figyelmét, ezekben gyönyörködik leginkább: a szavakban és a gondolatokban; s amíg feszülten figyelve, csodálattal csüngenek rajtuk, észre sem veszik a ritmust, szinte tovaröppen fülük mellett; s ha hiányoznák, még akkor is – bár kisebb élvezettel – hallgatnák a beszédet. Valóban, nem is oly szigorúan kötött a ritmus lüktetése – a szónoki beszédben persze, mert hiszen egész más a versben, hogy verslábak nélkül semmi sem léteznék; hiszen a versritmus a költészet lényege. De az a beszéd, mely se nem döcögős, se nem szilajon tajtékzó, hanem egyenletesen, nyugodtan hömpölyög, ritmikusnak mondható. És nem az olyasféle szónoklatot tartjuk annak, melyet teljes egészében verslábakból szöttek, hanem az olyat, mely azok csengésével közeli rokon. Ezért is nehezebb szónokolni, mint verset írni, hiszen a versnek pontosan megszabott törvényei vannak, melyekhez alkalmazkodnunk kell, a szónoklatban viszont nincsenek merev szabályok, csak annyi, hogy beszédünk ne le- [END-p241] gyen se féktelenül áradó, se feszes, se laza, se szétfolyó. A prózának nincs határozottan kidobolható üteme, mint a muzsikának; szabályai általánosak, s a szónoki beszéd egészét felölelik; dallamának ítélő bírása pedig csupán a fül.

59. Gyakran fölvetődik a kérdés: vajon az egész körmondaton végigvonuljon-e a prózaritmus, vagy csak az elején és a végén alkalmazzuk? A legtöbben úgy vélik ugyanis, hogy elegendő csupán ritmikusn lejtene és zárulnia a gondolatnak. Ez azonban egymagában még nem elegendő, noha fölöttébb tetszetős; mert a körmondat végét mintegy le kell engednünk, s nemcsak úgy odavetnünk. Ezért, minthogy a fül mindig a végső kicsengésre vár, és abban leli örömét, ez nem nélkülözheti a ritmust; de ehhez a végső kicsengéshez mégis már az elejétől fogva úgy kell lejtene a körmondatnak, és már kezdettől úgy kell áradnia, hogy a végéhez érve mintegy magától álljon meg. Ez nem lesz túlságosan nehéz azok számára, akik jó szónoki gyakorlattal rendelkeznek és sokat is írtak, de még azok számára sem, akik ugyan nem írják le beszédeiket, de az írókéhoz hasonló gonddal szerkesztik meg őket. Mert először is az elme meghatározza a gondolatot, s a szavak máris összesereglenek; és ez az elme, amelynél mi sem fürgébb, nyomban a megfelelő helyre sorakoztatja őket. A szavak megszabott rendje végül is mindig más és más csattanóval zárja a körmondatot, de erre az első szótól az utolsóig gondosan ügyelnünk kell, mindvégig az egész beszéd folyamán. A szónoklat ugyanis olykor sebesebb iramú, olykor meg lassabb menetű; ezért már kezdettől fogva szem előtt kell tartanod, hogyan akarsz a végére jutni. És noha a ritmussal és a beszéd egyéb díszítőelemeivel épp úgy járunk el, akárcsak a

költők, kerüljük el mégis, hogy szónoklatunk vershez hasonlítson.

60. Mind a két műfajnak van ugyanis nyersanyaga és van kidolgozásmódja: a nyersanyagot a szavak szolgáltatják, a kidolgozást a szavak elrendezése. Mindkettő három részre osztható: a szavak esetében megkülönböztetünk régi és új szavakat, valamint kölcsönzavakat – mert a tulajdonnevekről itt most nem beszélünk –, a szavak elrendezésében pedig, mint már említettük, szófűzést, összhangot, ritmust. A költők mindkettővel sűrűbben és szabadabban élnek, mert merészebb szóképeket alkotnak, és jóval többet is, és szívesebben használ- [END-p242] ják az elavult, szabadabban az új szavakat. Ugyanígy tesznek a ritmussal is: ez mintegy törvényerejű kényszer számukra. Egykönnyen belátható, hogy e tekintetben nincs sem igen nagy különbség, sem igen szoros kapcsolat a próza és a vers között. Így a ritmus nem ugyanaz a szónoki beszédben, mint a versben; és amit a prózában ritmikusnak nevezünk, az nem mindig magából a ritmusból ered, hanem olykor az összhangból vagy a szavak elrendezéséből.

Mármost, ha azt keressük, mely verslábak illenek leginkább a prózai beszédben: valamennyi, de mindegyik más-más helyen illőbb, alkalmasabb. Ha helyüket keressük: a körmondat bármely részében szerepelhetnek; ha eredetüket: a fül gyönyörűségéből fakadtak; ha elrendezésük módját: erről majd másutt beszélünk, alkalmazásuk tárgyalásakor, melyet értekezésem negyedik és egyben utolsó tárgyaként tűztem magam elé; ha céljukat keressük: gyönyörködtetésre szolgálnak; ha azt, mikor alkalmazzuk őket: mindenkor; ha azt, hol: bárhol a beszéd folyamán; ha azt, mi bennük a gyönyörködtető: ugyanaz, mint a verssorokban, melyek szabályait a költészet szabja meg, de maga a fül is megítéli rejtett ösztönével, anélkül, hogy megkérdezné a költészetet.

61. A verslábak természetéről eleget szoltunk immár; most alkalmazásuk következik, melyet tüzetesebben kell kifejtünk. Fölvetődik a kérdés: vajon alkalmazzunk-e verslábakat az egész körmondatban – melyet a görögök *periodos*-nak, mi latinok pedig majd *ambitus*-nak, majd *circuitus*-nak, *comprehensio*-nak, *continuatio*-nak, *circumscriptio*-nak nevezünk (körüljárás; kanyargós út; összefűzés; folytatás; körülírás) –, vagy csak a mondat elején vagy végén, vagy talán mind a két helyen. Továbbá: minthogy másvalaminek látszik a ritmus és másnak az, ami ritmikus: miben áll ez a különbség? Ezenkívül: egyenlő részekre osszuk-e fel a ritmikus körmondatot, vagy rövidebb-hosszabb szakaszokra tagoljuk? S e részekre osztást mikor, miért, hogyan végezzük el? Több részre tagoljuk-e, vagy csak egy-egy nagyobb egységre? Különböző, vagy egyenlő hosszúságúak legyenek-e ezek a mondatszakaszok? Mikor legyen ilyen és mikor amolyan? Melyek a körmondat legjobb összeálló részei, és hogyan fűzzük össze őket? Vagy egyáltalán semmiféle különbség sincs köztük ebben a tekintet- [END-p243] ben? És végül, ami a leglényegesebb: mi módon válik ritmikussá a beszéd? De ki kell fejtenünk még azt is: miből kerekedik ki a körmondat, hány nagyobb egységből áll; szólnunk kell ezek alkotórészeiről, mintegy porcikáiról is; fel kell derítenünk, vajon azonos-e a fajtájuk és a terjedelmük, vagy különféle; és ha igen: hol, mikor, mely fajtáit kell alkalmaznunk; végül pedig ki kell fejtenünk, mi a haszna a prózaritmusnak, amely szerteágazó, hiszen nemcsak egyetlen, hanem több szónoki műfajt is felölel.

Értekezhetünk azonban a tárgykör egészéről anélkül is, hogy részletkérdésekbe bocsátkoznánk, kielégítő választ adva mindazonáltal a részletkérdésekre is. Mellőzzük tehát a többi műfajt, és válasszuk értekezésünk tárgyául az ügyvédi, törvényszéki beszédet egymagában. Egyéb műfajokban – mint a történetírás és a szónoki beszéd ama fajtája, melyet *epideiktikon*-nak (bizonyító, érvekkel meggyőző szónoklat) nevezünk – teljes egészében Isocrates és Theopompus szónoki stílusa a legalkalmasabb, az olyanfajta körmondatok, melyeknél mintegy kör gyűrűjébe zárva bontakozik ki a beszéd menete, amíg csak az egyes gondolatok tökéletes kifejtésével nyugvópontra nem tér. Így tehát, amióta fölfedezték a körmondatot – akár *circumscriptio*, akár *comprehensio*, akár *continuatio*, akár *ambitus* –, azt mondhatnám: egyetlen valamirevaló szónok sem akadt, aki hallgatósága gyönyörködtetésére megírt, s a törvényszéki, közéleti ügyektől távol eső beszédében ne tömörítette volna ebbe a szigorú ritmikus rendbe csaknem valamennyi gondolatát. Mert ha nem tart a hallgatóság attól, hogy a műves gonddal szerkesztett beszéd csselfogásai meggyőződését akarják megingatni, még hálás is a szónoknak a fülét gyönyörködtető szónoklatért.

62. A beszédnek ez a ritmikus fajtája nem alkalmazható ugyan maradéktalanul a törvényszéki ügyekben, de azért nem is kell számúznunk mindenestül. Mert ha nagyon is sűrűn élsz vele, mihamar

ráunnak, sőt még a szónoki mesterségben járatlanoknál is elveszti hatását. Ezenkívül csökkenti a tárgyalás szenvedélyének tüzeit, megfosztja a szónokot emberi érzelmeitől, fenekestül felforgatja a hiteles valóságot. De minthogy olykor mégis élnünk kell vele, nézzük meg először is azt: hol, mikor, meddig alkalmazható, és hányféleképpen alakítsuk. Rit- [END-p244] mikus prózában beszélünk, ha ékeesebb szóval magasztalunk valamit, ahogy én szólottam magasztalólag Sziáliáról Verres elleni második vádbeszédemben, vagy a magam consulságáról a senatusi gyűlésen, így adjuk elő beszédünk leíró részleteit is, melyek több méltóságot, mint szenvedélyt igényelnek, ahogy én szólottam az ennai Ceresről, a segestai Dianáról és Syracusae városának fekvéséről Verres elleni negyedik vádbeszédemben. A szónoki felnagyítás esetében is gyakran gördülhet pergő ritmussal beszédünk, mindenki tetszésére. Ezt jómagam is igen gyakran megkíséréltem, ha talán nem sikerült is tőkélyre vinnem; ebbéli törekvésemet és erőfeszítéseimet számos beszédemnek zárószakasza bizonyítja. De akkor a legnagyobb a prózaritmus hatalma, amikor a szónok már lenyűgözte, rabul ejtette hallgatóságát. Ilyenkor egyikük sem gondol arra, hogy hibákra lessen és tetten érje a szónokot; hanem szívesen hallgatja, sikert kíván neki, s a szó hatalmát csodálva nem gáncsoskodik, nem keres kifogásolnivalót.

Nem szabad azonban hosszú ideig ritmikus formában beszélnünk. Ezt nem a zárószakasról mondom, mely nyugvópontra viszi mondanivalónkat, hanem a beszéd többi részéről. Amikor a megengedett helyeken élünk a prózaritmussal, egész beszédünket ahhoz kell alkalmaznunk, amit a görögök *kommá*-nak (mondatszakasz) és *kólon*-nak (tag) neveznek, mi pedig nagyon helyesen *incisum*-nak (mondatszakasz) és *membrum*-nak (tag) mondunk. Az ismeretlen dolgoknak valóban nem lehet eleve ismerős nevük; de amikor a jóhangzás kedvéért, vagy e hiány pótlására szóképekkel élünk, bármely fajta művészetben, ha olyasmit kell megneveznünk, aminek addig magának e fogalomnak ismerete híján nem volt még neve: a kényszerűség arra indít, hogy új szót alkossunk, vagy kölcsönszót alkalmazzunk.

63. Nézzük meg most már, hogyan kell szakaszokra, részekre osztanunk beszédünket; előbb azonban ejtsünk szót arról, hányféleképpen változtatható a körmondat és ennek zárószakasza. A ritmus általában véve már kezdettől fogva hol gyorsabb menetű a rövid, hol lassúbb a hosszú verslábak miatt. A szónoki viták pergőbb ritmust igényelnek, a tárgy ismertetése viszont nyugodtabb menetű. A körmondat zárószakasza többféle alakot ölthet; az ázsiai szónokok főként azt az egyet alkalmazzák, melynek *dichoreus* a neve. Ez a versláb két cho- [END-p245] reusból áll; minden choreust egy hosszú és egy rövid szótag alkot. Ezt meg kellett magyaráznom, mivel ugyanazokat a verslábakat az egyes szónokok más-más néven nevezik. A *dichoreus* ugyan magában véve még nem volna rossz hangzású a körmondat végén; de a prózaritmusból semmi sem hangzik olyan rosszul, mint az örökös ismétlődés. Sőt, mivel magától is kitűnően zárja le a mondatot, így még inkább féltő, hogy mihamar unalmassá válik.

Jelen voltam azon a népgyűlésen, ahol C. Carbo néptribunus, Caius fia ily szavakkal beszélt: *O Marce Druse, patrem apello. (Ó, Marcus Drusus, atyádat idézem.)* Ez két rövid mondatszakasz, mindegyik két-két verslábnyi. Majd ismét két részre osztott mondat következett, mindkettő három-három verslábnyi: *Tu dicere solebas, sacram esse rempublicam. (Azt szoktad mondani, szent és sérthetetlen az állam.)* Majd a mondat így folytatódott: *Quicunmque eam violavissent, ab omnibus esse ei poenas persolutas. (Mindazok, akik szentségtörést követtek el ellene, meglakoltak.)* A mondat végső szava *dichoreus*. Mit sem számít ugyanis, hogy az utolsó szótag hosszú-e vagy rövid. Majd a folytatás: *Patris dictum sapiens, temeritas filii comprobavit. (Az atya szava bölcs, ezt fia vakmerősége megmutatta.)* E *dichoreus* oly zajos tetszésnyilvánítást keltett a népgyűlésen, hogy szinte csodálatos. Hát nem a verslábunk köszönhető ez? – kérdelem én. Cseréld csak föl a szavak sorrendjét, mondd így: *Comprobavit filii temeritas* – és már nem hangzik jól, noha a *temeritas* szó három rövid és egy hosszú szótagból áll, s az ilyen ritmusa mondatvégződést Aristoteles a legragyogóbbnak tartja; én nem értek egyet vele. De hiszen a szó, a gondolat ugyanaz! Az értelem be is éri vele, a fül azonban nem éri be. De nem szabad sűrűn élnünk az effajta hatáskeltéssel; mert először felismeri a hallgatóság a verslábakat, majd rájuk un, és végül mint könnyen felismerhető még meg is veti.

64. De még számos más versláb is akad, mely ritmikusán, kellemes csengéssel zárja a

körmondatot. Így a *creticus*, mely egy hosszú, egy rövid és ismét egy hosszú szótagból áll, valamint a hozzá hasonló *paeon*, mely időmértékben egyenlő amazzal, csak egy szótaggal több; ez általános vélemény szerint igen alkalmasan fűzhető a kötetlen prózai beszédbe. A *paeon* kétféle lehet: vagy egy hosszú és három rövid [END-p246] szótagból áll, s ez csattanós az elején, de a végén ellankad; vagy három rövid és egy hosszú szótagból, s ez kitűnően hangzik a körmondat végén a korábbi szónokok szerint. Én a magam részéről nem vetem el teljesen, de másfajta verslábakat jobban szeretek. Még a *spondaeus*-t sem kell végképp száműznünk a körmondat végéről, noha két hosszú szótagja miatt egy kissé lassúnak, nehézkesnek tetszik; de van némi szilárd erő ünnepélyes menetében. Mégis inkább csak rövid mondatzakaszokban, a körmondat kisebb egységeiben érvényesül, minthogy kevés szótagszámát komoly, lassú ütemével ellensúlyozza. De amikor a körmondatot záró verslábakról beszélek, nemcsak a legutolsóról szólok, hanem belefoglalom legalábbis az utolsó előtti, de gyakran még az ezt megelőzőt is. Az egy rövid, egy hosszú szótag alkotta *iambus* vagy a choreussal időmértékben egyező, de szótagszámban különböző *tribrachys*, melyet három rövid szótag alkot, vagy még az egy hosszú, két rövid szótagból álló *dactylus* is – a legutolsó versláb előtti helyzetben, ha ez a legutolsó versláb choreus vagy spondeus – nem kevésbé gördülékeny ritmust eredményez a körmondat végén. A zárószakaszt illetőleg ugyanis sohasem lényeges, hogy az utóbbi két versláb közül melyik a befejező. De az *iambus*, a *tribrachys* és a *dactylus* rosszul hangzik a mondat végén mint záradék, hacsak nem *creticus* helyett áll utolsó helyen a *dactylus*; egyáltalán nem lényeges ugyanis, hogy a *dactylus*-e az utolsó, vagy a *creticus*, mint ahogy a versben sem számít, hogy a végszótag rövid-e vagy hosszú. Így még azok is, akik alkalmasabbnak látják a *paeont*, mivel ebben az utolsó szótag hosszú, helytelenül látják. Hiszen mit sem számít a végszótag hosszúsága. A *paeont* egyébként, minthogy több mint három szótagból áll, egyesek már nem is verslábnek tekintik, hanem egész ütemnek. Ez a versláb különben az összes korábbi szónoklattannal foglalkozó író: Aristoteles, Theophrastus, Theodectes, Ephorus közös véleménye szerint a legjobban illik a szónoki beszédbe, akár az elejéről, akár a közepéről van szó; sőt, szerintük még a befejező szakaszban is alkalmazható. Én a magam részéről alkalmasabbnak találom befejezésül a *creticust*. A *dochmius* pedig, melyet öt szótag alkot: egy rövid, két hosszú, egy rövid, egy hosszú – mint például: *amicos tenes* (barátod be sok!) –, a mondat bármely helyén használható, de csak egyszer; ismételt vagy [END-p247] folyamatos alkalmazása feltűnővé, nagyon is csillogóvá teszi a ritmust. De ha váltogatva használjuk e sokféle verslábát, nem kapnak rajta a míves mesterkedésen, és elejét vesszük annak is, hogy ritmikus prózáunkkal torkig lakják a hallgatóság.

65. A szónoki beszédet azonban nemcsak a ritmus teheti ritmikussá, hanem a szófűzés is, egy bizonyos fajta összhang, ahogy már az előbb is mondtuk: a szavaknak oly szerencsés elrendezése, melyben a ritmus, úgy tetszik, nem művészi csiszolás eredménye, hanem mintegy magától keletkezett; ahogyan Crassus egyik beszédében is: „*Nam, ubi lubido dominatur, innocentiae leve praesidium est.*” (Mert ahol az önkény uralkodik, ott az ártatlanság csekély támaszra lel.) Itt maga a szórend hozza létre a ritmust, a szónok bármiféle szemmel látható mesterkedése nélkül. Ha tehát ama régi írók – Herodotusra, Thucydidesre és kortársaikra gondolok – szépen és zengzetesen mondtak el bármit is, az nem a keresett ritmusból, hanem pusztán a szavak elrendezéséből eredt. Valóban, némely stílusalakzatban oly összhang uralkodik, hogy abból szükségképpen ritmus keletkezik. Így, amikor a mondat egy-egy szakasza megfelel egymásnak, vagy szembeállítjuk az ellentéteket, vagy a szóvégződésék összezsengenek, mindez a legtöbbször arra vezet, hogy ritmikusan záruljon a mondat. Erről már szólottunk fentebb, példákat is idézve; egyben jó eszköze ez annak, hogy elkerüljük az azonos mondatvégződésék folytonos ismétlődését. A ritmus sem köti ez esetben oly szoros gúzsba a szónokot, hogy ne lazíthatná fel, amikor csak akarja. Nagy a különbség a ritmikus próza, vagyis a verslábak alkotta ritmushoz hasonló hullámzású beszéd, és a tisztán verslábakból összerótt próza közt. Az utóbbi megbocsáthatatlan vétek; az előbbi hiánya viszont összefüggéstelen, csiszolatlan, szétfolyó szónoki beszédet eredményez.

66. De mivel a valóságos ügyek, vagy a törvényszéki beszédek esetében nem élhetünk sűrűn a körmondatbeli ritmikus beszéddel – sőt, csak igen ritkán tehetjük meg ezt –, a következőkben nézzük meg tehát: milyenek is a már fentebb említett szakaszok, a körmondat tagjai. A valóságos ügyek esetében ugyanis ezek töltik ki a beszéd java részét. A tökéletes, kerekded körmondat többnyire négy,

tagnak nevezett alkotórészből áll; ha így szerkesztjük, kielégíti a fület, s nem tetszik sem [END-p248] rövidebbnek, sem hosszabbnak a kelleténél. De két dolog olykor – vagy inkább igen gyakran – megesik: hogy vagy hamarabb be kell fejeznünk, vagy hosszabban ki kell nyújtanunk a mondatot, nehogy úgy érezze a hallgatóság, hogy a szűkszavúság megrövidítette vagy a bőbeszédűség sértette fülét. Jómagam a középúthoz tartom magam, hiszen most nem a versről beszélek, hanem a prózáról, mely valamivel több szabadságot biztosít. A kerekded körmondat négy tagból áll tehát, megközelítőleg négy hexameter verssornyi terjedelemben. E verssorok közt mintegy összekötő csomókként jelennek meg a körmondatot egybefűző kötelékek. Ha viszont külön akarjuk választani beszédünkben a körmondat egyes tagjait, szünetet tartunk; és szükség esetén félbeszakítjuk a szónoklat ama gyűlöletes iramát, s ezt egykönnyen és gyakran meg is tehetjük. De semmi egyéb ne legyen olyan ritmikusan pergő, mint az, ami egészen jelentéktelennek látszik, és mégis roppant súlya van; mint Crassus beszédéből e mondat: *Missos faciant patronos; ipsi prodeant. (Bocsássák el patronusaikat; lépjenek elő maguk.)* Ha nem tartott volna szünetet a két mondatszakasz között, azon érthette volna magát, hogy versus senariust szalasztott ki a száján. Egyébiránt jobban hangzott volna, ha így mondja: *prodeant ipsi*, de csak most magát a fő kérdést fejtegetem. *Cur clandestinis consiliis nos oppugnant? cur de perfugis nostris copias comparant contra nos? (Miért törnek ránk titkos terveinkkel? miért szerveznek csapatokat saját szökött rabszolgáinkból ellenünk?)* A két első mondat az, amit a görögök *kommá*-nak neveznek, mi pedig *incisum*-nak mondunk, a harmadik viszont a görög *kolon*, a latin *membrum*. Ezután egy csekély terjedelmű, mindössze két versorból, vagyis tagból kerekített mondat következik, mely spondaeusszal zárul. Crassus többnyire ekként szónokolt, és ezt a szónoki stílust magam is igen helyénvalónak találom.

67. De mindazt, amit szakaszokra, mondattagokra osztva adunk elő, a lehető legszebb összhanggal kell lezárunk; ahogy jómagam is tettem: *Domus tibi deerat? at habebas. Pecunia superabat? at egebas. (Hiányzott neked az otthon? hiszen volt otthonod. Temérdek volt a pénzed? hiszen szűkölködtél.)* Ezt négy szakaszra osztva mondtam el. Az itt következőt pedig két részre tagolva: *Incurristi amens in columnas; in alienos insanus insanisti. (Fejjel rontottál vaktában a falnak; [END-p249] idegenek ellen bomlottál bolondul.)* Majd egy terjedelmesebb körmondat tartja fenn a következőket, mint egy köpillér: *Depressam, caecam, iacentem domumpluris, quam te, et quam fortunas tuas aestimasti. (Alacsony, sötét romokban heverő házad tenmagadnál, minden birtokodnál többre tartod.)* A mondatot dichoreus fejezi be. A megelőző mondatszakaszt viszont kettős spondaeus; azokon a helyeken ugyanis, ahol mintegy apró tördőféseket kell alkalmaznunk, maguk a rövid szótagok teszik kötetlenebbé a verslábakat. A rövid mondatszakasz gyakran csak egy verslábból áll, vagy másfélből, de többnyire kettőből, vagy harmadfélből; általában sohasem terjedelmesebb három verslábbnál. A szakaszokra tagolt szónoki beszéd nagy erőt képvisel a valóságos ügyek tárgyalásánál, főként a vád és a cáfolat esetében. Ilyen az én Cornelius védelmében mondott második beszédem következő mondata: *O callidos homines! o rem excogitatum! o ingenia metuenda! (Ó, álnok emberek! ó, kiagyalt tervük! ó, félelmetes elmék!)* Íme három mondattag eddig. Majd szakaszokra osztva folytatom a beszédet; s ezekre újabb mondattag következik: *Testes dare volumus. (Tanúkat akarunk állítani.)* Ezt két tagból álló körmondat követi; ennél rövidebb nem lehetett volna: *Quem, quaeso, nostrum fefellit, ita vos esse facturos? (Ugyan, melyikünk figyelmét kerülhette volna el, hogy így fogtok tenni?)* Sohasem oly élénk, oly tüzes a szónoki stílus, mint amikor két-három szóval mintegy odasújtunk, de olykor csak egyetlenegyvel; e rövid mondatszakaszok közé olykor különféle végződésű ritmikus körmondat ékelődik. Hegesias, igen helytelenül, kerüli ezt, és hogy Lysias, e csaknem második Demosthenest is utánozza, apró mondatszakaszokban, szinte szökdécselve szónokol. De gondolatai sem kevésbé silányak, mint szavai, úgyhogy aki megismerte őt, nem kell többé azon törnie a fejét, kit is tartson gyatra szónoknak. Én azonban csak Crassus és a magam műveiből idéztem példaként, hogy aki akarja saját fülével is megítélhesse, mily ritmikus lehet a beszédnek még a legapróbb szakasza is. De mivel többet elmondtam immár a ritmikus prózáról, mint előttem bárki más, most rátérek az ilyenfajta szónoki beszéd hasznának fejtegetésére.

68. Szépen és szónokian beszélni, Brutusom – hiszen te magad is tudod, jobban, mint bárki más, semmi egyéb, mint a legjobb gon- [END-p250] dolatokat a lehető legválasztékosabb szavakkal elmondani. És nincs az a jó gondolat, mely babért teremne a szónoknak, ha nem a kellő tökélyel adja

elő; a szavak fénye sem tündököl fel, ha nem kellőképpen fűzte össze őket; és ezt is, amazt is a ritmus teszi ragyogóvá. Ez a ritmus azonban – nem győzöm elég gyakran hangoztatni – nem úgy fűződik össze, mint a költeményekben, hanem éppen ellenkezőleg, egyetlen verssorhoz sem hasonlít; nem mintha más-más fajta verslábak léteznének a szónok, a költő, sőt minden beszélő ember számára, s egyáltalában bármely hangra nézve, amit csak fülünkkel felmérhetünk, hanem a verslábak elrendezésétől függ, hogy amit csak kimondunk, a szónoklat vagy a költészet birodalmába tartozik-e. Nevezzük tehát akár *compositio*-nak (összetétel), akár *perfectio*-nak (befejezés, tökéletes kidolgozás), akár *numerus*-nak (ütem, dallam), ritmust kell vinned szónoklatodba, ha ékesszólón akarsz beszélni; és nemcsak azért, hogy – mint Aristoteles és Theophrastus mondja – véget nem érőn ne hömpölyödjön beszéded, mint a folyó, hiszen a szavak áradatának nem a szónak lélegzétvételével, sem a könyvmásoló pontozása szerint, hanem a ritmus törvényeinek parancsára kell nyugvópontra térnie; de azért is, mivel a ritmikus beszéd sokkal több erőt hord magában, mint a kötetlen. Ahogyan tehát a birkózóknál s nem sokkal másként a gladiátoroknál is azt látjuk, hogy sem védekezés közben egyetlen oly óvatos, sem támadásnál egyetlen oly heves mozdulatot sem tesznek, melyben ne volna valamilyen mesterfogás – úgyhogy ami bajnoki babért terem számukra, az egyben szemgyönyörködtető látványt is nyújt –, éppúgy a szónok sem ejthet szavaival súlyos sebet, ha támadása nem volt megfelelő; és az ellene irányuló dőfést sem háríthatja el magától ügyesen, ha nem őrzi meg méltóságát még akkor is, ha meghátrálni kényszerül. Ezért az olyan szónok beszédét, aki nem él a ritmussal legalábbis mondatai végén, olyannak látom, mint a görögül *apalaistros*-nak (küzdelemben gyakorlatlan) mondott bajvivó mozdulatait. Távol áll tőlem, hogy úgy vélekedjem, ahogyan azok, akik iskolázatlanság hiányában, nehéz felfogásuk vagy restségük miatt azt hangoztatják, hogy a szavak művészi elrendezése erőtlenné teszi a beszédet; sőt éppen ellenkezőleg, szerintem enélkül nincs szavainkban semmi lendület, semmi szónoki hév. [END-p251]

69. A szavak elrendezése azonban nagy gyakorlatot igényel; óvakodnunk kell attól, hogy úgy tegyünk, mint az efféle mesterfogásban járatlanok – vagyis hogy feltűnő módon csoportosítsuk a szavakat a szebb végződés, a pergő ritmus kedvéért. L. Coelius Antipater *Pun háború*-jának előszavában be is jelenti, hogy sohasem él ezzel a fogással, ha csak nem olykor kényszerűségből. Ó, becsületes lélek, hogy mit sem titkol előttünk! Ó, bölcs férfi, aki úgy véli, hogy alá kell vetnie magát a kényszerűségnek! Csakhogy ő teljességgel műveletlen. Nálunk azonban nem helyénvaló, hogy írásműveinkben vagy beszédeinkben a kényszerűségre hivatkozva mentegetőzzünk. Hiszen nincs is semmiféle kényszerűség, de ha mégis volna, még akkor sem lenne szabad bevallanunk. És ugyanez az író, aki műve ajánlásában Laelius elnézését kéri – akinek művét ajánlotta –, ugyanő átcsoportosítja szavait, és mégsem kerekít egy árnyalattal sem szebb körmondatokat, mondatvégeket. Másoknál viszont, főként az ázsiai iskola szónokainál, a ritmus rabszolgáinál számos üres szóra bukkanhatsz, melyeket mintegy a ritmus kitöltésére toldanak beszédükbe. Akadnak olyanok is, akik a legfőképpen Hegesiasztól eredő vétségbe esve, széttördelik, darabokra szabdadják a ritmikai egységeket, s így a szicíliai iskola silány szónoki stílusának színvonalára süllyednek le. A harmadik fajta irányzatot két fivér, az ázsiai iskola vezéralakjai képviselik: Hierocles és Meneclis; véleményem szerint a legkevésbé sem megvetendő szónokok. Mert ha távol állnak is a tiszta, szigorúan szabályos attikai stílustól, e hibájukat tehetségükkel, szavaik áradó bőségével mégis jóváteszik. Mindamellet beszédeikben nincs semmi változatosság: szinte minden mondatuk azonos ritmussal zárul.

Az a szónok tehát, aki elkerülte az olyan hibákat, mint a szavaknak olyan átcsoportosítása, amelyen észrevehető a míves szorgalom; a toldalékszavak alkalmazását mintegy a hézagok betöltésére, a ritmikai egységek felaprózását, mely fölszabdolja, megcsonkítja a gondolatot; és végül, mindig ugyanazoknak a verslábaknak a használatát, a legcsekélyebb változtatás nélkül – mondom, az ilyen szónok szinte kivétel nélkül minden hibát elkerült. A jeles szónoki tulajdonságokról ugyanis már éppen eleget elmondottunk ahhoz, hogy világosan kitűnjék: melyek a velük ellentétes hibák. [END-p252]

70. Hogy mit ér a szónoki beszédben az összhang, megláthatod abból, ha például egy képzett szónok jól szerkesztett körmondatát meglazítod a szavak átcsoportosításával. Romba dől az egész építmény; ahogyan az én Cornelius érdekében mondott védőbeszédemben is az itt következőkben: *Neque me divitiae movent, quibus omnes Africanos et Laelios muhi venalitii, mercatoresque*

superarunt. (Nem indít meg engem a vagyon sem, melyben számos rabszolgakereskedő és kalmár felülmúlta az Africanusokat és a Laeliusokat együttvéve.) Eszközölj ezen valami csekély változtatást, például így: *Muhi superarunt mercatores venalitiique;* tönkrement az egész mondat. S a következőkben: *Neque vestis, aut caelatum aurum et argentum, quo nostros veteres Marcellos Maximosque multi eunuchi e Syria Aegyptoque vicerunt.* (Sem a ruházat, vagy a vésett mivű arany és ezüst, melyben számos szíriai és egyiptomi eunuch túltett a mi ősi Marcellusainkon és Maximusainkon.) Forgasd fel a szavak sorrendjét, például így: *Vicerunt eunuchi e Syria Aegyptoque* – fűzd ehhez a harmadik mondatot: *Neque vero ornamenta ista villarum, quibus L. Paullum et L. Mummius, qui rebus his urbem Italiamque omnem referserunt, ab aliquo video perfacile Deliaci aut Syro potuisse superari.* (Sem pedig a nyári lakok ékességei, melyekben, úgy látom, L. Paulust és L. Mummiust – akik effajta dolgokkal megtöltötték a várost és egész Itáliát – bármely delosi vagy szíriai jöttment is felülmúlhatta.) Cseréld fel így a sorrendet: *Potuisse superari ab aliquo Syro aut Deliaci:* szemmel látható, hogy a szórend bármily csekély megváltoztatásával – noha maguk a szavak, a gondolatok változatlanul maradnak – minden összeomlik, mivel felbomlott az összhang. Másrészt viszont, ha kézbe veszed egy gondatlan szónok valamelyik rendezetlen mondatát, s a szórenden valamicskét változtatva a ritmus törvényei közé szorítod, nyomban kerek egészzé válik az előbbi szétfolyó, kötetlen gondolat. Nos hát, vegyük csak elő példának Gracchus egyik mondatát, a censorok előtt tartott beszédéből: *Abesse non potest, quin eiusdem hominis sit, probos comprobare, qui improbos probet.* (Nincs kizárva, hogy ugyanaz az ember, aki a gonoszokat dicséri, gáncsolja a jókat.) Mennyivel szebben hangzanék, ha így mondta volna: *Quin eiusdem hominis sit, qui improbos probet, probos improbare!* Még soha egyetlen szónok sem vette semmibe a jó- [END-p253] hangzást; és ha birtokában volt ennek a kulcsa, élt is vele beszédeiben. Akik pedig másként beszéltek, azok sohasem tudták elsajátítani ennek a titkát. Így aztán egyszeriben atticistákká lettek; mintha bizony holmi Trallis-beli szónok lett volna Demosthenes! Hiszen az ő villámai sem cikáznának oly csodálatosan, ha nem a szónoki ritmus röpíti őket.

71. De ha akadna, aki nagyobb gyönyörűségét leli a kötetlen szónoki beszédben, ám kövesse ezt az irányzatot, de úgy, hogy széttördelt mondatainak egészében is, és ne csak egyes részleteiben benne legyen az a szépség, melyet Pheidias Pajzs-ában fellelhetne bárki, ha darabokra szedné. Így Thucydidesnél is csak mondatainak kerek egységét nélkülözöm, a díszítőelemek bőven megvannak nála. Azok a szónokok viszont, akik darabokra tördelt mondatokban beszélnek, melyekben egyetlen magasabb röptű gondolat, kifejezés nem akad, úgy tetszik, nem Pallas Athene pajzsát törik darabokra, hanem, ahogy a közmondás tartja – köznap szóval ugyan, de találóan –, hogy úgy mondjam: egy ócska nyírfa söprút. De hogy jogosnak lássék megvetésük az iránt, amit én dicsérek: ám írjanak valamit Isocrates, vagy Aeschines, vagy akár Demosthenes stílusában! akkor majd elhiszem, hogy nem a siker iránti kétség riasztotta vissza őket ettől a műfajtól, hanem meggyőződésből vonakodnak tőle. Vagy én magam találok olyan szónokot, aki elfogadja feltételemet, hogy akár latinul, akár görögül úgy írjon vagy beszéljen, olyan stílusban, ahogyan ők kívánják. Hiszen könnyebb a kerek egészet darabokra szedni, mint a széteső mondatokat összefűzni. Hogy röviden kifejtsem véleményemet, így áll a dolog: jól felépített, csiszolt, de gondolatokban szegény szónoklatot tartani esztelenség; a gondolatokban gazdag, de rendezetlen, ritmustalan beszéd viszont a szónoki képesség hiányára vall. De csak annyiban nem vall vérbeli szónokra, hogy az, aki ilyesfajta beszédeket tart, nem okvetlenül ostoba ember, sőt a legtöbbjük még okos is; ha valaki ennyivel beéri, ám szónokoljon ekképp. Az ékesszóló szónok azonban ne csak elismerést keltsen, hanem csodálatot, zajos tetszésnyilvánítást, tapsot is arasson, ha lehet; és oly kitűnő legyen minden tekintetben, hogy szégyenének tartsa, ha a közönség szívesebben lát, szívesebben hallgat meg más szónokokat. [END-p254]

Íme az én véleményem, Brutusom, a tökéletes szónokról; ha helyesnek találsz, elfogadod; ha viszont más az elképzelésed róla, kitartasz amellett. Nem szállok szembe veled e téren, és bármilyen komoly érvekkel támasztottam is alá állításaimat e könyvben, sohasem erősködöm majd, hogy véleményem csalhatatlanabb, mint a tiéd. Hiszen megeshetik, hogy ugyanarról a dologról másként gondolkodom én, és másként te; sőt, még az is előfordulhat, hogy jómagam is egyszer így, máskor úgy vélekedem valamiről. És nem csupán a szónoklat terén, mely a közönség tetszésének megnyerését, a fülek

gyönyörködtetését tűzte ki céljául – e két igen ingatag ítélőbírát! –, hanem még a leglényegesebb dolgokban sem találtam eddig olyan szilárd pontot, ahol horgonyt vethetnék, amelyhez hozzáigazíthatnám véleményemet. Egyetlen támpontom a valószínűség, mivel maga a valóság homályban rejtőzik.⁸

Csak arra kérlek még: ha fejtegetéseim nem nyerték volna meg tetszésedet, gondold el, hogy nagyobb fába vágtam a fejszemet, mint amekkorát kidönthettem volna; vagy jusson eszedbe, hogy a te óhajodnak akartam eleget tenni, s így inkább munkához láttam vakmerően, mintsem hogy szégyenszemre megtagadjam kérésedet.

KÁRPÁTY CSILLA FORDÍTÁSA

[END-p255]

forrás: Marcus Tullius Cicero válogatott művei. Vál. Havas L. (Budapest: Európa, 1974), 181-255.

---

⁸ Az akadémia fő tétele volt, hogy a valódi lényeg nem állapítható meg biztosan, következésképp meg kell elégednünk azzal, hogy minden dologra vonatkozóan a valószínűséget kutassuk.